

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
ІМЕНІ МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА**

ЛИТОВЧЕНКО СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА

УДК 376.015.3-056.263-053.4:616-089(043.3)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОГО СУПРОВОДУ
ДІТЕЙ РАНЬОГО ТА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, Національна академія педагогічних наук України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України **ЗАСЕНКО В'ячеслав Васильович**, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, радник директора.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор **БОНДАРЕНКО Юлія Анатоліївна**, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, кафедра спеціальної та інклюзивної освіти, професор;

доктор педагогічних наук, професор **НЕЧИПОРЕНКО Валентина Василівна**, Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, ректор;

доктор педагогічних наук, професор **СУПРУН Микола Олексійович**, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кафедра психокорекційної педагогіки, професор.

Захист відбудеться «14» травня 2021 р. о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.01 в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9 (зала засідань).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Автореферат розіслано «13» квітня 2021 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Е. А. Данілавічюте

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Нині Україна, що розвивається суголосно із світовою та європейською спільнотою, долучається до глобальних цивілізаційних процесів, вибудовує суспільні відносини на основі демократичних цінностей, що сприяє утвердженню філософії толерантності та рівності.

Підтвердженням означених тенденцій в галузі освіти є оновлення законодавчої і нормативно-правової бази, розроблення концептуальних положень подальшої оптимізації і розвитку національної системи освіти. Зокрема в концепції «Нова українська школа» основним лейтмотивом є здійснення процесу навчання на основі принципів гуманістичної педагогіки та психології, що ґрунтується на соціальних (дитиноцентричних) положеннях, соціокультурному, особистісно-орієнтованому та компетентнісному підходах.

У контексті освітніх реформ визначено й стратегію розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами, яка передбачає забезпечення доступності до якісної освіти на всіх рівнях, дотримання міжнародних та конституційних принципів у сфері освіти та соціального захисту; розширення мережі закладів освіти та гарантування батькам права вибору освітнього маршруту для своєї дитини; поширення підтримуючого навчання як концептуального підходу, що реалізується у процесі застосування новітніх технологій викладання та супроводу. Принципи та підходи до реформування галузі детально висвітлено у працях вітчизняних учених Ю. Бондаренко, Е. Данілавичюте, Т. Дегтяренко, В. Засенка, В. Кобильченка, А. Колупаєвої, С. Кульбиди, О. Мартинчук, С. Миронової, В. Нечипоренко, Л. Прохоренко, М. Супруна, О. Таранченко та ін.

При цьому пріоритетом національної політики виступає упровадження міжнародних стандартів у системі надання допомоги дітям з особливими освітніми потребами: якомога раннє виявлення проблем розвитку та рання комплексна допомога (раннє втручання).

Ранній і дошкільний періоди мають виняткове значення для розвитку та освіти дитини. Дошкільна освіта в Україні, як і у багатьох країнах Європи, визнана пріоритетною сферою в системі освіти; якісна дошкільна освіта розглядається як інвестиція держави у людський капітал та суспільство сталого розвитку. На особливу увагу заслуговують питання дошкільної освіти дітей з особливими потребами, що детерміновано:

- реформуванням освітньої галузі, відповідним визначенням дошкільної освіти як невід’ємної частини загальної системи, що має не лише виконувати функції підготовчого етапу до навчання у школі, а й формувати базис майбутньої особистості, сприяти саморозвитку та самореалізації дитини;

- оновленням нормативної бази дошкільної освіти, зокрема впровадженням Базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту), який визначає вимоги до обов’язкових компетентностей та результатів освіти дитини дошкільного віку (шести (семи) років), а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті відповідно до міжнародних стандартів якості освіти;

- сучасними підходами до організації роботи з дітьми з особливими потребами, що передбачає максимально раннє (з перших місяців життя) виявлення

порушень психофізичного розвитку та максимальне скорочення проміжку між часом встановлення порушення та початком комплексної медико-психолого-педагогічної підтримки;

– актуалізацією проблеми підготовки до навчання у школі дітей означеної категорії у зв'язку з переходом початкової ланки спеціальної школи на новий зміст освіти.

Важливим завданням модернізації освіти дітей з особливими освітніми потребами є також впровадження системи раннього втручання, що передбачає надання комплексної допомоги родинам таких дітей (від народження до 3-х років включно). Йдеться про раннє виявлення особливостей розвитку дитини, діагностику, комплексну міждисциплінарну оцінку, психолого-педагогічний та корекційно-розвивальний супровід. Водночас раннє виявлення зумовлює збільшення кількості дітей, які потребуватимуть підтримки та відповідних розвивальних технологій для немовлят та дітей раннього віку, розроблення сучасного науково-методичного забезпечення.

Інновації у галузі спеціальної педагогіки і психології зумовили реорганізацію системи консультативно-діагностичної допомоги, відтак інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ) стали першою ланкою у визначенні індивідуальної траєкторії здобуття освіти дитиною з особливими освітніми потребами.

Зважаючи на зазначене виникає необхідність обґрунтування системи корекційно-розвивального супроводу дітей з особливими освітніми потребами, і зокрема з порушеннями слуху раннього та дошкільного віку, яка спирається на сучасні підходи в освіті та враховує зазначені соціокультурні та освітні новації. Адже діти з порушеннями слуху становлять окрему групу серед вихованців з особливими освітніми потребами «з огляду на особливі потреби у комунікації».

Системний аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави констатувати висвітлення різних аспектів організації супроводу дітей з особливими освітніми потребами у працях вітчизняних і зарубіжних вчених (Е. Данілавичюте, Т. Дегтяренко, В. Засенко, А. Колупаєва, Т. Костенко, В. Кобильченко, Л. Прохоренко, О. Таранченко, А. Шевцов, О. Чеботарьова; J. Deppeler, T. Loreman, R. Smith та ін.). Особливостям роботи з дітьми з порушеннями слуху дошкільного віку присвячено дослідження О. Дробот, В. Жук, В. Литвинової, О. Мартинчук, В. Шевченко; Л. Борщевської, Н. Засенко, Л. Лебедевої, М. Шеремет, Р. Якубовської та ін.

Втім, донині з огляду на означені інноваційні процеси фактично не визначено теоретично-методичні основи, не розроблено цілісної системи корекційно-розвивального супроводу дітей з порушеннями слуху раннього та дошкільного віку.

Тож, зазначені інновації та об'єктивні зміни в освіті, важливість раннього розвитку, раннього втручання та дошкільної освіти для дітей з порушеннями слуху, відсутність відповідних теоретичних та методичних основ корекційно-розвивального супроводу, що зумовлює інтенсифікацією освітнього процесу, й обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Теоретико-методичні засади корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України за напрямом «Теоретичні та методичні засади освіти дітей з особливими освітніми потребами», комплексних тем відділу освіти дітей з порушеннями слуху «Особистісно орієнтовані технології навчання дітей з порушеннями слуху в контексті соціокультурного підходу» (Державний реєстраційний номер 0115U000202) та «Теоретико-методичні засади навчання дітей з порушеннями слуху в умовах модернізації освіти» (Державний реєстраційний номер 0118U003346).

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (протокол №5 від 05.05.2015) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол №1 від 26.01.2016).

Мета дослідження полягає в розробленні теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої системи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. На основі теоретичного аналізу обґрунтувати методологічні підходи до встановлення сутності корекційно-розвивального супроводу дітей з порушеннями слуху.
2. Визначити концептуальні основи та теоретичні засади дослідження корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху та відстежити його генезу.
3. З'ясувати сучасний стан і окреслити існуючі проблеми у наданні корекційно-розвивального супроводу дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.
4. Визначити соціально-педагогічні та організаційні умови забезпечення системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.
5. Розробити теоретичну модель системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.
6. Науково обґрунтувати і розробити зміст, форми, технології надання системного корекційно-розвивального супроводу дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.
7. Експериментально перевірити ефективність системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушенням слуху.

Об'єкт дослідження – процес організації супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.

Предмет дослідження – теоретичні й методичні засади корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.

Концепція дослідження ґрунтується на методологічному, теоретичному та практичному концептах, які дають змогу скласти цілісні й переконливі уявлення

про корекційно-розвивальний супровід дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху як про систему і процес.

Методологічний концепт проблеми, що досліджується, репрезентує взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів щодо освіти дітей з особливими освітніми потребами, а саме: системного, діяльнісного, аксіологічного, антропологічного, дитиноцентрованого, соціокультурного, особистісно-орієнтованого та компетентнісного.

Дослідження ґрунтується також на *міжнародних підходах* та *сучасних ключових цінностях освіти* (демократичні та гуманістичні норми розвитку світової спільноти, толерантність, недопущення дискримінації; пріоритет інтересів дитини, цінність дитинства та співпраці з родиною; мобільність та відкритість до змін системи освіти, реагування на сучасні соціальні виклики і запити дітей, батьків, педагогів, утвердження провідною метою освіти розвитку людини та становлення особистості, її світогляду, цінностей).

Теоретичний концепт дає змогу визначити систему вихідних теорій і дефініцій, які покладено в основу розуміння сутності, структури та напрямів корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху; з'ясувати стан і окреслити існуючі проблеми у наданні корекційно-розвивального супроводу; здійснити науковий аналіз та синтез фактів, що досліджуються; окреслити соціально-педагогічні та організаційні умови забезпечення системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху; теоретично обґрунтувати *систему* корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.

Практичний концепт дає змогу розглядати корекційно-розвивальний супровід дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху як процес, що передбачає обґрунтування змісту та визначення методичних засад, форм та технологій надання ефективного корекційно-розвивального супроводу дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху в сучасних умовах, а також перевірку ефективності застосування системи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху; розроблення моделі системи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.

Провідна ідея дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні системи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, що зумовлює інтенсифікацією освітнього процесу; обґрунтуванні умов і технологій впровадження програм раннього втручання та дошкільної підготовки, що спрямовані на створення адаптивно-превентивного середовища для компенсаторного розвитку сенсо-моторних інтеграцій, комунікації, пізнавальної діяльності та становлення особистості дітей з порушеннями слуху.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: основні положення системного методологічного підходу щодо взаємозв'язку медичного, педагогічного, психологічного та соціального аспектів проблеми; основні положення системного підходу й системного аналізу педагогічних процесів і явищ (Н. Заваденко, Л. Засекіна, М. Мушкевич, Л. Прокопів); положення теорії взаємозв'язку процесів

навчання і розвитку (Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, І. Єременко, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко, Н. Менчинська та ін.); теоретичні положення гуманізму про визнання людини найвищою цінністю незалежно від її можливостей і здібностей (Ш. Амонашвілі, О. Газман, Р. Кайшева); концепція особистісно орієнтованої освіти (Р. Барклі, І. Бех, Дж. Бішоп, І. Зверева, І. Зязюн, Л. Міщик, Н. Ничкало, С. Ріф, К. Роджерс, О. Савченко та ін.); положення компетентнісного підходу (Н. Бібік, Л. Бірюк, І. Зимня, В. Луговий, В. Кремень, В. Кузьміна, А. Маркова, С. Максименко, О. Пометун, Ю. Рашкевич, С. Сисоєва, А. Шевцов, Л. Хоружа, А. Хуторський та ін.); концепція розвитку національної дошкільної освіти (В. Воронов, Н. Гавриш, Л. Канішевська, Т. Піроженко, О. Рейпольська, С. Сисоєва та ін.); соціокультурний підхід розуміння особливих освітніх потреб; теорія функціонування, що пояснює закономірності та особливості розвитку, обмеження життєдіяльності з позиції організму, особи та суспільства (МКФ-ДП) (Bickenbach J.E., Chatterji S., Badley E.M., Ustun T.V. та ін.); концепція раннього втручання; теоретико-методологічні засади розбудови інклюзивної освіти в Україні (В. Засенко, А. Колупаєва, О. Таранченко, Т. Сак, Н. Софій та ін.); сучасні погляди на процес комплексного супроводу дітей з особливими освітніми потребами (Е. Данілавічюте, Т. Дегтяренко, В. Засенко, В. Кобильченко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Т. Обухівська, Л. Прохоренко, Т. Сак, Т. Скрипник, М. Супрун, О. Таранченко та ін.); теоретичні положення про вплив порушень сенсорної сфери, зокрема слуху, на розвиток особистості (Л. Борщевська, Н. Засенко, Е. Пуцин, М. Ярмаченко та ін.); концепція розвитку дошкільної освіти дітей із порушенням слуху (В. Жук, В. Литвинова, О. Таранченко, О. Федоренко, В. Шевченко); теоретичні основи білінгвального підходу до навчання дітей з порушеннями слуху (Н. Адамюк, О. Дробот, А. Замша, С. Кульбіда, І. Чепчина та ін.).

Актуальними у контексті дослідження є положення «Конвенції про права осіб з інвалідністю», прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН і ратифікованою Україною (2009); концептуальні та нормативні основи розвитку освіти в Україні (концепція «Нова українська школа», Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту»), сучасні нормативні документи стосовно дошкільної освіти (Базовий компонент дошкільної освіти України та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання окреслених завдань та забезпечення достовірності положень і висновків дослідження використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

теоретичні: історико-логічний, компаративний (для створення теоретичної бази дослідження); теоретико-методологічний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; зіставлення, узагальнення та систематизація результатів наукових досліджень (з метою визначення стану розробленості проблеми та перспективних напрямів її вирішення); термінологічний аналіз, який забезпечив розкриття сутності досліджуваних педагогічних явищ за допомогою виявлення та уточнення значень основоположних понять «корекційно-розвивальний супровід дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху», «раннє втручання щодо дітей з порушеннями слуху»; метод моделювання з метою цілісної презентації системи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху;

емпіричні: аналіз і порівняння міжнародних та національних нормативно-правових документів, наукових публікацій, сайтів організацій тощо з організації навчання та супроводу дітей з порушеннями слуху; діагностичні (тестування, анкетування, обговорення), за допомогою яких зібрано емпіричний матеріал: тести слухового (шкала значимої слухової інтеграції MAIS та шкала значимої слухової інтеграції для дитини-немовляти IT-MAIS) та мовленнєвого розвитку (шкала значимого використання мовлення MUSS); анкети, розроблені на основі комплексу критеріїв та індикаторів якісного дошкільного освітнього середовища за методикою ECERS-3; авторські тренінги «Перспективи розвитку спеціального закладу освіти» (визначення та обговорення перспективних новацій розвитку спеціального закладу освіти у межах освітніх реформ в Україні); «Актуальні аспекти реалізації інклюзивного навчання», «Діти з порушеннями слуху: особливості засвоєння змісту освіти» та ін., методики «Відкритий мікрофон», «SWOT-аналіз», «Case study» (кейс-стаді) тощо; різнобічне вивчення оцінки провідними фахівцями та батьками дітей з порушеннями слуху стану і наявних проблем на кожному з щаблів розвитку означеної категорії дітей (сурдопедагоги, логопеди, практичні психологи; сурдологи, аудіологи; члени громадських організацій; міжнародні експерти – Польща, Канада, Нідерланди) з метою уточнення практичних аспектів корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку; обсерваційні (спостереження, вивчення результатів діяльності), порівняльно-зіставні; педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху; *статистичні*: відсотковий розподіл даних з метою виокремлення рівнів реалізації соціально-педагогічних умов ефективності системного корекційно-розвивального супроводу.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується: методологічним та теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням системи методів, адекватних меті, предметів та завдань дослідження, репрезентативністю вибірки; поєднанням методів кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; ефективністю експериментальної роботи, що проведена в умовах реального освітнього процесу закладів дошкільної освіти, інклюзивно-ресурсних центрів.

Експериментальна база дослідження: Комунальний заклад «Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра Черкаської обласної ради», Комунальний заклад Львівської обласної ради «Підкамінська спеціальна школа I-III ступенів з поглибленою професійною підготовкою», Комунальний загальноосвітній навчальний заклад «Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр №1», Тербовлянський навчально-реабілітаційний центр, Комунальний заклад «Чернівецька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №2», Житомирська спеціальна школа №2 Житомирської обласної ради, Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа №33, Комунальний заклад «Одеська спеціальна школа №91 Одеської обласної ради», Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Чути серцем» Одеської обласної ради», Комунальний заклад освіти «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр «Зоряний» Дніпропетровської обласної ради», Ужгородська спеціальна загальноосвітня школа I-III ступенів

Закарпатської обласної ради, Комунальний заклад «Болградська спеціальна школа Одеської обласної ради», Спеціальна школа-інтернат I-III ступенів №9 міста Києва; Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради; Інклюзивно-ресурсний центр №2 Дарницького району м. Києва, Інклюзивно-ресурсний центр №3 Деснянського району м. Києва, Хмельницький інклюзивно-ресурсний центр №1, Комунальна установа «Клеванський інклюзивно-ресурсний центр» Клеванської селищної ради Рівненського району Рівненської області, Комунальна установа «Ріпкинський інклюзивно-ресурсний центр» Ріпкинської селищної ради Чернігівської області.

У дослідженні взяли участь понад 350 педагогів, які працюють з дітьми раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху; близько 120 сімей дітей з порушеннями слуху; представники експертного середовища /стейкхолдери (працівники департаментів/управлінь освіти, викладачі закладів вищої та післядипломної освіти, фахівці реабілітаційних та інклюзивно-ресурсних центрів, члени громадських організацій «Українське товариство глухих» (УТОГ), «Об'єднання нечуючих педагогів» (ОНП), «Українська асоціація носіїв кохлеарних імплантів» та ін.); проаналізовано понад 600 висновків про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дітей, складених фахівцями ІРЦ.

Наукова новизна здобутих результатів полягає у тому, що:

вперше:

- теоретично обґрунтовано систему корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, функціональність якого забезпечується комплексом взаємопов'язаних і взаємообумовлених впливів на становлення і навчання дітей з порушеннями слуху;

- розроблено концептуальні засади організації та реалізації системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху в умовах спеціальних та інклюзивних закладів освіти й інклюзивно-ресурсних центрів;

- визначено сутність дефініції «системний корекційно-розвивальний супровід дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху» як комплекс заходів їхнього супроводження на всіх етапах становлення та навчання, що спрямовані на створення адаптивно-превентивного середовища для компенсаторного розвитку сенсо-моторних інтеграцій, комунікації (soft skills, словесне мовлення та/або жестова мова), пізнавальної діяльності та виховання особистості;

- розроблено теоретичну модель системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху;

- визначено зміст, напрями, етапи, соціально-педагогічні та організаційні умови реалізації супроводу;

- окреслено методичні засади, форми та технології надання системного корекційно-розвивального супроводу дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху в сучасних умовах;

поглиблено та уточнено:

- сутність поняття «раннє втручання щодо дітей з порушеннями слуху» як міждисциплінарну сімейно-центровану систему допомоги дітям раннього віку з порушеннями слуху;

– сутність та специфіку адаптивно-превентивного середовища розвитку дитини раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху як сукупність спеціально створених умов, що передбачають пристосування компонентів життєвого простору дитини до своєрідності її функціонування з метою попередження вторинних, третинних та ін. особливостей розвитку шляхом реалізації технологій підтримки, комунікації, безбар'єрності, максимального використання потенціалу сім'ї;

подальшого розвитку набули:

– уявлення про зміст диференційованого, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів у процесі системного корекційно-розвивального супроводу дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями слуху;

– положення щодо організації інклюзивного освітнього середовища для дітей з порушеннями слуху раннього та дошкільного віку.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що:

– розроблено і впроваджено в практику систему роботи з корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху на основі сучасних підходів й інноваційних технологій;

– варіативність, поліморфність та мобільність системи корекційно-розвивального супроводу забезпечує можливість використання окремих змістових і методичних складових як автономних програм розвитку і корекції для дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху та доводить доцільність й перспективність їх реалізації фахівцями спеціальних та інклюзивних закладів освіти, інклюзивно-ресурсних центрів;

– розроблена й апробована система супроводу дає змогу введення науково обґрунтованих коректив до навчальних програм підвищення кваліфікації педагогів та консультування батьків;

– результати дослідження можуть бути корисними при підготовці, перепідготовці кадрів, а також при проведенні нових теоретичних та експериментальних досліджень та ін.

Результати дослідження впроваджено у практику роботи спеціальних та інклюзивних закладів освіти, в яких навчаються діти з порушеннями слуху, інклюзивно-ресурсних центрів: Комунальний заклад «Черкаський навчально-реабілітаційний центр «Країна добра Черкаської обласної ради» (акт №53 від 25.03.2021), Комунальний заклад Львівської обласної ради «Підкамінська спеціальна школа I-III ступенів з поглибленою професійною підготовкою» (довідка №57 від 29.03.2021), Комунальний загальноосвітній навчальний заклад «Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр №1» (акт №02-14/44 від 26.03.2021), Тербовлянський навчально-реабілітаційний центр (довідка №56 від 02.04.2021), Комунальний заклад «Чернівецька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №2» (довідка №01-03/54 від 29.03.2021), Житомирська спеціальна школа №2 Житомирської обласної ради (довідка №98/1 від 30.03.2021), Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа №33 (акт №01-23/01-14 від 02.04.2021), Комунальний заклад «Одеська спеціальна школа №91 Одеської обласної ради» (довідка №35 від 01.04.2021), Комунальний заклад «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Чути серцем» Одеської обласної ради» (довідка №30/03/01

від 30.03.2021), Комунальний заклад освіти «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр «Зоряний» Дніпропетровської обласної ради» (довідка №68 від 05.04.2021), Ужгородська спеціальна загальноосвітня школа I-III ступенів Закарпатської обласної ради (акт №01-183 від 02.04.2021), Комунальний заклад «Болградська спеціальна школа Одеської обласної ради» (довідка №105/08-13 від 02.04.2021), Спеціальна школа-інтернат I-III ступенів №9 міста Києва (акт №06-11/118 від 02.04.2021); Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради (акт №188/1 від 31.03.2021); Інклюзивно-ресурсний центр №2 Дарницького району м. Києва (акт №44 від 06.04.2021), Інклюзивно-ресурсний центр №3 Деснянського району м. Києва (акт №1 від 01.04.2021), Хмельницький інклюзивно-ресурсний центр №1 (акт №05/01-25 від 02.04.2021), Комунальна установа «Клеванський інклюзивно-ресурсний центр» Клеванської селищної ради Рівненського району Рівненської області (акт №28/01-33 від 02.04.2021), Комунальна установа «Ріпкинський інклюзивно-ресурсний центр» Ріпкинської селищної ради Чернігівської області (акт №16 від 02.04.2021); використано при розробленні програми розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом «Стежки у світ» (рекомендовано МОН України, лист №1/11-6942 від 12.04.2013); програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників «Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі» (рекомендовано МОН, молоді та спорту України, протокол №3 від 13.04.2012), «Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі» (рекомендовано МОН, молоді та спорту України, протокол №4 від 05.12.2012), «Технології корекційно-розвивальної роботи та навчання дитини із сенсорними порушеннями» (Ліцензія МОН України Серія АД №034572); програм підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії за напрямками 01 «Освіта/Педагогіка» спеціальності 016 «Спеціальна освіта» та 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 053 «Психологія» з навчальних дисциплін «Теоретико-методологічні проблеми освіти осіб із особливими потребами», «Психолого-педагогічна діагностика осіб із порушеннями слуху» та лекцій до них; рекомендацій до удосконалення проєктів Стандартів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти зі спеціальності 016 «Спеціальна освіта», освітньо-професійних програм в рамках акредитації, що проводиться Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (галузева експертна рада 01 «Педагогіка»); серії посібників для педагогів та батьків дітей з порушеннями слуху.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові підходи та положення, теоретико-методологічні засади і висновки дослідження, які представлено до захисту, отримано та сформульовано автором самостійно. У публікаціях, які підготовлено у співавторстві, здобувачем: розкрито проблему соціально-особистісного розвитку дітей з порушеннями слуху у сурдопедагогічній науці і практиці [2]; окреслено специфіку діяльності навчально-реабілітаційних центрів [3]; висвітлено особливості соціально-особистісного розвитку дошкільників з порушеннями слуху [4]; представлено сучасні підходи до реалізації змісту освіти для дітей з порушеннями слуху [14]; описано принципи діяльності центрів раннього консультування та раннього втручання [33]; висвітлено питання виховання дітей з

комплексними порушеннями (слуху та інтелектуального розвитку) [37]; описано технології ознайомлення з довкіллям дітей з порушеннями слуху в умовах сім'ї [38]; представлено особливості організації навчального середовища для дітей з порушеннями слуху [40]; окреслено організаційно-методичні умови професійного співробітництва в інклюзивному закладі [41]; надано рекомендації для батьків щодо розвитку дітей раннього та дошкільного віку [43]; схарактеризовано особливості організації дистанційного навчання для дітей з порушеннями слуху [48]; визначено методичні засади та зміст роботи із дошкільниками з порушеннями слуху («Особистісна лінія розвитку») [62].

Апробація результатів дослідження. Теоретичні та експериментальні результати дослідження було оприлюднено на науково-практичних заходах – *міжнародного рівня*: «Освіта дітей з особливими освітніми потребами: від інституалізації до інклюзії» (Вінниця, 2016), «Вплив і наслідки посттравматичного розладу у осіб з порушеннями слуху та особливості надання їм психологічної допомоги» (Київ, 2017), «Інклюзія в новій українській школі: виклики сьогодення» (Київ, 2017), «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» (Київ, 2017), «Педагог в інклюзивному просторі: траєкторія фахової самоактуалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2018), I Міжнародний благодійний тифлофорум (Київ, 2019), «Діти з особливими потребами в освітньому просторі» (Чернігів, 2019), «Особливі діти»: освіта і соціалізація» (Київ-Запоріжжя, 2020); *всеукраїнського рівня*: «Доступ осіб із інвалідністю (глухих і слабкочуючих) до вищої освіти» (Львів, 2017), «Навчання і виховання в інклюзивному освітньому просторі: теорія та практика» (Хмельницький, 2018), «Внесок М.Д. Ярмаченка у розвиток української освіти, педагогіки, психології» (Київ, 2018), «Сучасні стратегії супроводу дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі» (Київ, 2018), «Реалізація педагогічних новацій в освіті дітей з порушеннями слуху» (Хмельницький, 2018), «Інклюзивно-ресурсні центри як перша ланка інклюзивного навчання» (Київ, 2019); «Інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (Умань, 2019), «Актуальні проблеми інклюзивної освіти» в рамках Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей (Київ, 2019), «Майдан людяності до Міжнародного дня сім'ї ООН» (Київ, 2019), «Комплексний супровід слухопротезованих дітей з порушеннями слуху» (Київ, 2020), «Мережа підтримки дітей з порушеннями слуху» (Київ, 2020), Вебінар Галузевої експертної ради 01 «Педагогіка» (Київ, 2021), Науково-практична онлайн школа з інклюзивної освіти «Майстерність у наданні додаткових освітніх послуг» (Київ, 2021); *регіонального рівня*: «Корекційна робота у закладах для дітей з порушеннями слуху» (Київ, 2016), «Інноваційні підходи в забезпеченні корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах навчального закладу» (Київ, 2016), «Сучасні технології навчання дітей з порушеннями слуху» (Київ, 2017), «Особливості організації навчально-виховного процесу з дітьми, які мають особливі освітні потреби, у 2017/2018 навчальному році» (Біла Церква, 2017), «Особливості навчальної й корекційно-розвивальної діяльності фахівців навчально-реабілітаційного центру в умовах Нової української

школи» (Черкаси, 2017), «Новий формат освітнього середовища для дітей з порушеннями слуху» (Київ, 2017), «Актуальні проблеми мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями слуху. Особливості логопедичного супроводу дітей з кохлеарними імплантами в умовах спеціальних та інклюзивних груп» (Київ, 2017), «Новації у підтримці дітей з порушеннями слуху» (Київ, 2018), «Комплексний супровід дітей з порушеннями слуху: співпраця фахівців» (Краматорськ, 2019), «Реалізація підходів НУШ в освіті дітей з порушеннями слуху (презентація сучасних підручників)» (Київ, 2019), «Сучасні підходи та приклади реалізації педагогічних новацій для дітей з особливими освітніми потребами» (Вінниця, 2019), «Діалоги педагогів. Підтримка дитини з порушенням слуху в освітньому процесі» (Київ, 2019), «Актуальні питання з розвитку інклюзивної освіти в Київській області» (Біла Церква, 2020); «Діти з порушеннями слуху: ефективні технології викладання та позитивні практики» (Чернівці, 2020); *курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників за програмами «Технології корекційно-розвивальної роботи та навчання дітей з порушеннями слуху», «Організаційно-методичні умови діяльності інклюзивно-ресурсного центру» на базі Комунального закладу «Одеська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №97 I-II ступенів» (2018), Теробовлянського навчально-реабілітаційного центру (2019, 2020), Ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти Рівненського обласного ІППО (Рівне, 2019), Комунального закладу «Одеська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №91 I-III ступенів» (2020), Хмельницької спеціальної загальноосвітньої школи №33 (2020), Комунального навчального закладу «Житомирська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів №2» Житомирської обласної ради (2020) та ін.; нарадах, засіданнях методичних об'єднань тощо.*

Основні результати і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях відділу освіти дітей з порушеннями слуху (лабораторії сурдопедагогіки) та вченої ради Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2016-2020).

Кандидатська дисертація на тему «Особливості навчання осіб з порушеннями слуху у вищих навчальних закладах» (спеціальність 13.00.03 корекційна педагогіка) захищена у 2006 році в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України. Матеріали кандидатської роботи у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 65 працях, з яких 2 монографії (1 одноосібна); 2 посібники, що виконані у співавторстві; 22 (21 одноосібна) статті, з них 2 статті у наукових періодичних виданнях інших держав та 20 статей у наукових фахових виданнях України, у тому числі 5 у виданнях, що включено до міжнародних наукометричних баз; 10 публікацій (9 одноосібних) апробаційного характеру; 29 – інших публікацій (7 одноосібні).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (508 найменувань, з них – 83 іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 548 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 413 сторінках. Робота містить 15 таблиць і 7 рисунків на 22 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; представлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет; викладено методологічні та теоретичні основи дослідження; описано методи дослідження; представлено концепцію дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації і впровадження; подано відомості про публікації; представлено структуру роботи.

У першому розділі – **«Організація супроводу дітей з порушеннями слуху раннього та дошкільного віку як об'єкт теоретичного аналізу»** – представлено аналітичний огляд психолого-педагогічної, сурдопедагогічної літератури в контексті проблеми, що досліджувалася; проаналізовано сутність та особливості супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху; здійснено історико-генетичний аналіз проблеми; узагальнено теоретичні підходи до корекційно-розвивального супроводу.

На основі теоретичного аналізу визначено методологічні підходи до корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху: системний, діяльнісний, аксіологічний, антропологічний, дитиноцентрований; соціокультурний, особистісно орієнтований, компетентнісний, які складають підґрунтя подальшого дослідження та визначених концептуальних основ, що містять принципи, ключові ідеї, підходи (рівний доступ до якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема порушеннями слуху; соціальна модель ставлення до особливих освітніх потреб; «Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності, здоров'я дітей та підлітків» як основа у визначенні особливих освітніх потреб дитини; створення умов для різнобічного розвитку особистості дитини; визнання цінності співпраці з родиною; надання послуги раннього втручання; забезпечення переходу дитини з програми раннього втручання в дошкільну освіту; наступність дошкільної і початкової освіти).

У контексті визначення теоретичних засад проблеми, що досліджувалася, здійснено історико-генетичний аналіз становлення освіти дітей з порушеннями слуху в Україні, що розглянуто як основу сучасних підходів до корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху. Аналіз літературних джерел з проблеми дослідження дає підстави констатувати, що ідея психолого-педагогічного супроводу дітей з'явилася і почала активно вивчатися та впроваджуватися у 90-их роках ХХ століття в контексті пріоритетів гуманістичної психології і педагогіки й передбачала пошук шляхів доцільного включення/інтегрування додаткових знань (насамперед зі спеціальної педагогіки, психології та ін.) для вирішення завдань освітньої практики, надання допомоги учасникам освітнього процесу.

Широкє вживання поняття «супровід» щодо дітей з особливими освітніми потребами пов'язано з розвитком концепції інклюзивного навчання, оскільки в умовах спеціальних закладів дошкільної та загальної середньої освіти реалізується модель комплексної психолого-педагогічної та корекційно-розвивальної допомоги.

Особливістю спеціальних закладів є системний підхід до корекційної спрямованості освітнього процесу; створення системи дошкільної та/або загальноосвітньої підготовки з відповідним корекційним супроводом, що є важливою умовою засвоєння змісту навчання.

Оскільки поняття «супровід» у широкому сенсі має на меті підтримку, сприяння, то можна стверджувати, що процес і методи супроводу, так само як і служби супроводу на практиці, формувалися вже з початку розвитку системи спеціальної освіти (в Україні – понад два сторіччя). Якщо для системи масової освіти супровід розвитку дитини залишається відносно новим явищем, лише формується, то в сфері спеціальної освіти вже накопичено значний досвід корекційно-розвивального супроводу дітей з особливими освітніми потребами, і на сучасному етапі у зв'язку з соціальними перетвореннями, зміною ставлення до людей з особливими потребами він вдосконалюється, набуває нових цільових орієнтирів, форм і змісту. Відповідно організація спеціального навчання розглядається як передумова сучасних підходів до освіти дітей з особливими потребами, зокрема теорії і практики супроводу.

У процесі аналізу означеної проблеми значну увагу нами було приділено історичному аспекту, дослідженням, які стосуються організації навчання та супроводу дітей з особливими освітніми потребами, зокрема дітей з порушеннями слуху, саме раннього та дошкільного віку, з огляду на предмет дослідження та специфіку підтримки дітей цієї категорії, своєрідність розвитку і навчання яких враховано на всіх рівнях дослідження.

У дослідженні окремо не приділено увагу категорії дітей глухих та зі зниженим слухом, оскільки при організації освітнього процесу варто враховувати низку чинників, серед яких ступінь порушення слуху – це лише один із багатьох (мова спілкування, технічні засоби компенсації, місце/модель навчання, супровід фахівців тощо). Рівень розвитку словесного мовлення, комунікативні навички дитини також залежать не лише від ступеня порушення слухової функції, важливими є рання діагностика, оптимальна слухова абілітація/реабілітація, підтримка спеціалістів та батьків, мовленнєве середовище, достатність спілкування та ін. З кожним роком медичний (аудіологічний) підхід, за якого основна увага зосереджена на ступені зниження слуху (біологічних факторах), втрачає актуальність.

У роботі приділено увагу історичним дослідженням, які представляють найбільш повну картину розвитку теорії і практики освіти дітей з особливими освітніми потребами в Україні у різні часи (М. Богданов-Березовський, О. Дьячков, І. Соколянський, М. Лаговський, Є. Членов, М. Ярмаченко та ін.), а також особливо цінними для нас були положення ґрунтовних наукових робіт українських дослідників останніх років (Т. Берник, М. Супрун, О. Таранченко, В. Шевченко, О. Шевченко та ін.), зважаючи на сучасний контекст студіювань, акценти на національно-патріотичні тенденції розвитку суспільства.

Таким чином, у процесі історичного аналізу з'ясовано, що спроби корекційного навчання дітей з порушеннями слуху пов'язанні з поглядами на можливість розвитку осіб з порушеннями слуху, методами та підходами до навчання таких дітей, становленням системи спеціальної освіти. Основи вирішення

проблеми закладено у працях відомих вітчизняних та зарубіжних вчених: В. Бельтюкова, Р. Боскіс, Л. Венгер, Т. Власової, К. Волкова, О. Дьячкова, Н. Засенко, С. Зикова, Б. Корсунської, Л. Лебедевої, Е. Леонгард, Е. Пущина, Ф. Рау, Ф. Рау, Т. Розанової, Н. Слезіної, Ж. Шиф та ін. Зокрема, наголошується на необхідності починати спеціально організовану роботу у якомога ранньому віці (Р. Боскіс, Л. Лебедева, Ф. Рау та ін.), визначній ролі розвитку слухового сприймання та мовлення у корекційній роботі (С. Зиков, Л. Нікуліна, Ф. Рау та ін.), увазі до формування психічних процесів, соціально-емоційного розвитку дитини з порушеннями слуху (Т. Власова, Н. Морозова, Т. Розанова, Ж. Шиф та ін.); важливості залучення сім'ї до корекційно-розвивальної роботи (Е. Леонгард, Б. Корсунська та ін.), упровадженні науково-обґрунтованих методик навчання глухих дітей мовлення (А. Зікеєв, С. Зиков, Б. Корсунська, Л. Носкова, Ф. Рау, Н. Слезіна та ін.). Вітчизняні та зарубіжні сурдопедагоги наголошують на важливості максимально раннього виявлення порушення слуху та своєчасної комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги, що першою чергою передбачає адекватне якісне слухопротезування чи оперування КІ (для дітей з важкими порушеннями слуху) в ранньому віці та необхідність організації відповідної психолого-педагогічної, корекційної роботи (Л. Борщевська, В. Жук, В. Засенко, К. Луцько, О. Таранченко, М. Шеремет та ін.; Є. Ісеніна, Т. Пелимська, Є. Речицька, Н. Шматко та ін.).

В основу сучасних підходів до організації супроводу дітей з порушеннями слуху покладено такі традиції, що склалися історично в освіті і виховання дітей цієї категорії: важливість раннього та дошкільного періоду у житті дитини для подальшого успішного розвитку, навчання та соціалізації; організація розвивального середовища, яке визначає потребу в мовленні та його розвиток; побудова навчального та корекційного процесу із врахуванням психологічних особливостей та потреб дітей з порушеннями слуху; важливість реалізації корекційної складової при організації навчання та супроводу дошкільників з порушеннями слуху.

У результаті аналізу було встановлено, що підходи до освіти дітей з особливими освітніми потребами, які склалися історично, стали передумовою для прогресивних сучасних поглядів, знайшли втілення у сучасній теорії і практиці. Важливою умовою і чинником вирішення питань діагностики, розвитку, освіти, соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, порушеннями слуху зокрема, є також організація супроводу. Водночас протягом XIX-XX століть деякі ідеї, задекларовані та визначені на рівні теорії, не були реалізовані на практиці. Зокрема, визнавалася провідна роль і важливість раннього періоду для розвитку та навчання дітей з порушеннями слуху, натомість на практиці не було створено а ні системи ранньої діагностики, а ні закладів, які б здійснювали відповідну роботу. Діагностичні можливості були обмежені й з огляду на технічний рівень медичного обладнання. Корекційно-розвивальна робота проводилася в закладах, проте була недостатньо індивідуалізована (переважно за нозологічним принципом); корекційний складник передбачав лише розвиток слухового (слухо-зорово-тактильного) сприймання та формування вимови, відтак не враховувалися актуальні положення щодо різнобічного розвитку дітей з порушеннями слуху,

створення умов для загального розвитку, врахування індивідуальної траєкторії опанування навчального матеріалу тощо. Заформалізованість системи розвитку, навчання та виховання, що була властива для всієї системи, негативно позначилася й на освіті дітей з порушеннями слуху. Зокрема, стандарти та навчальні програми були «жорсткими», не враховувалися особливості опанування навчального матеріалу (у нормативній базі), роль батьків у вихованні та розвитку дітей (чинниками є нестача інформації, пізні діагностика і початок спеціального навчання, відсутність фахової підтримки на ранньому етапі тощо). Таким чином, незважаючи на недоліки попереднього періоду, прогресивні ідеї було покладено в основу сучасних підходів до організації та змісту комплексного супроводу дітей раннього та дошкільного віку.

У контексті історичного аналізу передумов становлення системи супроводу та підтримки дітей з порушеннями слуху було розглянуто еволюцію поглядів на проблему інвалідності та ставлення до людей, які мають певні особливості розвитку. На сучасному етапі узагальнено два основні підходи до розуміння сутності особливих освітніх потреб: медичний та соціальний. Підґрунтям для них слугує ставлення суспільства до осіб з особливими освітніми потребами, сприйняття державними інституціями проблем освіти дітей з особливими потребами та визначення стратегій її розвитку, зокрема принципів, моделей та діагностичних, навчальних, розвивальних технологій. В рамках соціальної моделі особи з особливими освітніми проблемами зіштовхуються з проблемами через безліч наявних у середовищі архітектурних, фізичних, організаційних, інформаційних, інституційних, законодавчих, а також психологічних (стереотипи і упередження) бар'єрів, що гальмують здобуття освіти дитини з інвалідністю і потребують своєчасного усунення.

Сучасний науково-теоретичний інструментарій містить усі необхідні складові для додання означених бар'єрів, однією з яких може прислужитися корекційно-розвивальний супровід дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, визначення сутності якого може бути здійснено через теоретичні основи освіти і виховання дітей з порушеннями слуху (Н. Засенко, С. Кульбіда, М. Шеремет та ін.), сучасних підходів до реформування та модернізації освіти дітей з особливими освітніми потребами (В. Засенко, В. Кобильченко, Л. Прохоренко та ін.), зокрема впровадження інклюзивного навчання (Е. Данілавічюте, В. Засенко, А. Колупаєва, О. Таранченко, Т. Сак та ін.), стратегії раннього втручання («Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку» (В. Воронов, Н. Гавриш, С. Сисоєва та ін.), «Концепція створення та розвитку системи надання послуги раннього втручання в Україні»).

Законом України «Про освіту» визначено поняття: «психолого-педагогічний супровід», «психолого-педагогічні послуги», «корекційно-розвиткові послуги (допомога)». Супровід розглядається як цілісний процес, у контексті якого психолого-педагогічний та корекційно-розвивальний вектори є одними з основних. Координованість системи супроводу реалізується через своєчасність, безперервність та комплексність заходів і методик; відповідність змісту, рівня та обсягу заходів можливостям і потребам дитини з особливими освітніми потребами. В сучасній науці *супровід* позиціонується як пролонгований, динамічний процес;

командна взаємодія; комплексна система заходів, спрямованих на активізацію сильних сторін суб'єктів супроводу; метод та ідеологія роботи фахівця, яка спрямована на створення у рамках об'єктивної ситуації, що склалася, максимально сприятливих умов для розвитку і навчання особистості; цілісна діяльність, що передбачає виявлення особливих потреб осіб і їх задоволення у процесі навчання та ін.

У контексті дослідження описано періодизацію дітей дошкільного віку, наведено статистичні дані, проаналізовано вікові особливості, а також визначено ключові поняття та окреслено термінологію, спираючись на сучасні психолого-педагогічні джерела, праці зі спеціальної педагогіки, нормативні документи. Відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти, МСКО (International Standard Classification of Education, ISCED), нульовий рівень освіти «рання дитяча освіта» (level 0 – Early childhood education) охоплює два стратегічно важливих для всього подальшого життя людини періоди: ранній вік (від народження до виповнення 3 років) і дошкільний вік (від 3 до 6-7 років), у якому особливе місце посідає переддошкільний період, що збігається зі старшим дошкільним віком.

Таким чином, за результатами теоретичного аналізу нами визначено сутність *системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху*, який ми розуміємо як комплексну систему заходів їхнього супроводження на всіх етапах становлення та навчання, що спрямовані на створення адаптивно-превентивного середовища для компенсаторного розвитку сенсо-моторних інтеграцій, комунікації (soft skills, словесне мовлення та/або жестова мова), пізнавальної діяльності та виховання особистості.

Враховуючи поліваріативність освітніх маршрутів, що зумовлено значною кількістю чинників (тип порушення, ступінь зниження слуху, засоби абілітації/реабілітації, запити батьків), корекційний супровід є важливим для варіанту, за якого сім'я обирає розвиток слухового сприймання та словесного мовлення дитини як основного засобу комунікації. За бімодально-білінгвального підходу (сприйняття осіб з порушеннями слуху як лінгвокультурної меншини, у якій домінуюча (перша і основна) мова спілкування з дитиною – жестова, що використовується у формі природного жестового мовлення для дітей з порушеннями слуху) корекція не є необхідністю. Відповідно до сучасних міжнародних підходів до розуміння супроводу у нашому визначенні корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху першочергово надано пріоритет розвитку особистості, а не корекції. Комунікацію розглядаємо у широкому сенсі (навички соціальної взаємодії, відстоювання власної позиції; ініціювання розмови; розвиток словесного мовлення та/або жестової мови).

У другому розділі – **«Теоретичні засади та реалізація ранньої допомоги дітям з порушеннями слуху»** – проаналізовано стан та особливості раннього втручання в Україні та зарубіжжі; за результатами аналізу зарубіжної практики узагальнено провідні позиції раннього втручання, визначено етапи здійснення ранньої допомоги, умови ефективності її застосування; окреслено моделі організації центрів раннього втручання, акцентовано на організації центрів на базі спеціальних закладів та інклюзивно-ресурсних центрів.

Порушення слухової функції впливає на природний шлях розвитку дитини – пізнавальні можливості, мовленнєвий розвиток, взаємодію з навколишнім середовищем. Саме рання діагностика порушень слуху і своєчасна абілітація мінімізують негативний вплив зниження слуху на розвиток дитини. За таких умов основним завданням виступає попередження виникнення вторинних відхилень у розвитку дитини, відтак супровід на цьому етапі варто розглядати як *попереджувально-розвивальний*. Суттєвим аспектом раннього втручання є інформаційно-психологічна підтримка батьків, що сприяє ранній систематичній сурдопедагогічній допомозі, організації адекватного слухопротезування, створенню комунікативно насиченого середовища вже на ранніх етапах (перше півріччя життя). Доведено, що діти з порушеннями слуху, які були задіяні у програмі втручання, мають кращі навчальні та соціальні навички у порівнянні із однолітками, які таку послугу не отримали (Calderon & Naidu, Yoshinaga-Itano).

Специфіка організації дослідження обумовлена необхідністю вивчення послуги раннього втручання для дітей з порушеннями слуху як інноваційного етапу системи комплексного супроводу, що знаходить місце у вітчизняній сурдопедагогіці. Категорія *раннє втручання* виступає як одне з основних понять модернізації національної освіти дітей з особливими освітніми потребами; першочергове завдання полягає у запровадженні державної системи раннього втручання, що представляє комплексну послугу для родин дітей від народження до 3 років включно, які мають особливі потреби або ризик їх виникнення; забезпечується мультидисциплінарною командою фахівців та поєднує медичну, психологічну, соціальну, педагогічну складові; є сімейноорієнтованою та спрямована на розвиток дитини в природному середовищі; передбачає раннє виявлення, діагностику, психолого-педагогічний та корекційно-розвивальний супровід, підтримку батьків (законних представників).

Проблема раннього втручання знайшла відображення в нормативних документах: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (2015), основні положення якої адаптовано до вітчизняного контексту в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» (2017); постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності Національної ради з питань раннього втручання» (2019); «Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку» (В. Воронов, Н. Гавриш, С. Сисоєва та ін.; 2020), «Концепції створення та розвитку системи надання послуги раннього втручання в Україні» (2019); «Методичні рекомендації щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя» (2021).

У контексті дослідження узагальнено вихідні положення щодо послуги раннього втручання: дотримання принципу системності (можливо розглядати як систему; важливі всі складники/компоненти, які є взаємопов'язаними та передбачають певну послідовність); максимальне залучення найближчого оточення дитини для реалізації програми (одержувачем послуги є сім'я як цілісність, соціально-комунікативна система); забезпечення виконання протоколів, що спрямовані на розвиток дитини; недопущення дискримінації та порушення конфіденційності; міжвідомча співпраця та міждисциплінарність; професійність

(відповідна підготовка фахівців); уніфікованість і стандартизація якості (надання послуги відповідно до індивідуальних потреб дитини та її сім'ї незалежно від місця отримання, використання міжнародних стандартизованих методів); територіальна доступність; моніторинг та підзвітність (регулярне звітування щодо ефективності надання послуги перед її здобувачами, територіальними громадами, суспільством); використання успішної практики (динаміка вирішення проблеми на основі інтеграції вже наявного вітчизняного та кращого зарубіжного досвіду).

Рання психолого-педагогічна допомога, рання реабілітація та раннє втручання вивчаються науковцями (І. Гладченко, Г. Кукуруза, А. Скрипко, В. Тарасун; M. Pat Moeller, G. Carr, L. Seaver, A. Stredler-Brown, D. Holzinger та ін.), запроваджуються українськими та зарубіжними центрами (БФ «Інститут раннього втручання», Навчально-реабілітаційний центр «Джерело»; Центр слухової реабілітації «АВРОРА», Міський медичний центр проблем слуху та мовлення «СУВАГ»; World Hearing Center, Cochlea Implantat Centrum Münsterland та ін.).

У фахових джерелах категорію «раннє втручання» розглядають як послугу, технологію, систему, що є правомірним, зважаючи на контекст застосування термінології; найбільш широким є поняття система. Механізм реалізації психолого-педагогічної допомоги дітям раннього віку з порушеннями розвитку містить 6 етапів, кожен з яких має свою мету, зміст і умови реалізації психолого-педагогічної допомоги: 1) виявлення порушення, обстеження; 2) комплексна психолого-педагогічна діагностика порушень у розвитку дітей раннього віку; 3) розроблення індивідуальної програми психолого-педагогічної допомоги; 4) реалізація індивідуальної програми психолого-педагогічної допомоги; 5) підсумкова психолого-педагогічна діагностика наприкінці запланованої індивідуальної програми психолого-педагогічної допомоги; 6) розроблення і реалізація програми адаптації при переході дитини в інші програми.

Результати аналізу зарубіжного досвіду (Програма сімейно орієнтованої комунікативної підтримки дітей раннього віку з порушеннями слуху/ Das Münsteraner Elternprogramm zur Kommunikationsförderung bei Säuglingen und Kleinkindern mit Hörschädigung та ін.) дали змогу визначити такі провідні позиції раннього втручання: раннє виявлення (універсальний скринінг слуху новонароджених), аудіологічне обстеження та раннє слухопротезування, ранній та відповідно до віку, рівню розвитку комплекс заходів підтримки із сімейно орієнтованими концептами, а також міждисциплінарна взаємодія, комплексна оцінка розвитку як основа для роботи (загальний розвиток, розвиток слуху, мовлення, навичок комунікації), комплексна (інформаційна, консультативна, психологічна) підтримка батьків, спеціальне навчання/підвищення кваліфікації фахівців. Встановлено, що провідними принципами раннього втручання є сімейноцентрованість, функціональність, командність та міждисциплінарність, а також принцип реалізації програм раннього втручання в адаптивно-превентивному середовищі з використанням «повсякденних рутин». Технологія раннього втручання базується на «Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я для дітей та підлітків» та реалізує біопсихосоціальну модель надання допомоги.

Таким чином, у процесі дослідження уточнено сутність поняття *раннє втручання щодо дітей з порушеннями слуху*, що розуміємо як міждисциплінарну сімейно-центровану систему допомоги дітям раннього віку з порушеннями (ризиками порушень) слуху, що передбачає ранній скринінг слуху, аудіологічну діагностику, слухопротезування, реалізацію індивідуальної програми підтримки та спрямована насамперед на попередження виникнення додаткових труднощів у розвитку дитини, підвищення якості життя родини. За міжнародними підходами розвиток комунікації розглядається як розвиток слухового (зорового, тактильного) сприймання, словесного мовлення та/або жестової мови, здатність до соціалізації.

Визначено, що ключовими складниками системи роботи з раннього втручання для дітей з порушеннями слуху, що забезпечують її ефективність є: ранній скринінг слуху, виявлення порушення та діагностика; аудіологічне втручання (протезування слуховими апаратами, кохлеарними імплантами), комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку дитини, розроблення, реалізація та моніторинг індивідуальної програми підтримки, в рамках якої особливе місце посідає розвиток комунікації; перехід до програми дошкільної освіти. Враховуючи специфіку порушення, застосовування технології передбачає варіативність моделей надання послуги (вибір основного(их) засобів комунікації, методів слухопротезування, освітнього маршруту).

На основі аналізу сучасних теоретичних підходів та практичної роботи з дітьми з порушеннями слуху раннього віку визначено важливі аспекти супроводу:

- спрямованість роботи сурдопедагогів, психологів та батьків на розвиток комунікативних навичок, гри, емоційного контакту; надання допомоги фахівцем у організації комунікативно насиченого середовища вдома та збереження або налагодження й удосконалення емоційного контакту/взаємодії між членами родини (незалежно від провідного засобу комунікації у родині – словесна або/та жести́ва мова);

- за умови порушення легкого ступеня або/та використання технічних засобів компенсації (слухові апарати, кохлеарні імпланти) акцент на максимально можливо природний розвиток слухового сприймання, спонтанне формування мовлення дитини (починаючи з розуміння) в умовах природної взаємодії/комунікації (уникнення штучного, «механічного» тощо);

- склад учасників абілітації/реабілітації розширюється шляхом обов'язкового залучення батьків (близьких дорослих); фахівець працює з дитиною та з батьками, допомога набуває характеру сімейної; на кожному рівні роботи провідна роль у розвитку дитини покроково переходить від фахівця до батьків;

- розвиток та навчання дитини відбуваються за основними етапами онтогенезу, для яких характерні певні якісні зміни, що виникають поступово (дитина «проходить» ті ж етапи розвитку, що і дитина без порушення слуху, відповідно до індивідуального темпу, без чіткої орієнтації на «паспортний» вік). Фахівці звертають увагу на розвиток соціальних навичок, зокрема спілкування, самостійності/незалежності, взаємодії, включення у групові форми роботи та гри, вирішення конфліктних ситуацій.

Слухова допомога у ранньому віці спрямована на: максимальне можливе відновлення порогів слухового сприймання дитини завдяки використанню

сучасного засобу корекції порушення слуху; забезпечення перебування дитини у мовленнєвому середовищі, яке мотивує дитину до слухання та спілкування; розвиток навичок слухання та мовлення дитини відповідно до її віку та досвіду; використання набутих навичок у щоденній діяльності. У контексті бімодально-білінгвального підходу зважаючи на те, що діти з порушенням слуху не мають фізичних бар'єрів в опануванні жестової мови в умовах безпосередньої комунікації з її носіями, система раннього втручання в розвиток таких дітей відбувається із залученням педагогів із знанням жестової мови.

За результатами аналізу міжнародної практики визначено умовні моделі організації центрів раннього втручання: 1) центр як окрема структура, яка має штат працівників, комплекс програм і матеріалів для дітей раннього віку, спеціальне обладнання; 2) центр як структурний підрозділ медичної/реабілітаційної установи, інклюзивно-ресурсного центру, спеціального закладу освіти; 3) створення центрів при наукових інституціях, профільних підрозділах закладів вищої освіти. У таких центрах надаються психолого-педагогічні та корекційно-реабілітаційні послуги дітям з особливими потребами та їхнім батькам, консультації фахівцям та педагогам; пріоритетним напрямом виступає підвищення кваліфікації педагогічних кадрів системи раннього втручання, спеціальних та інклюзивних закладів освіти. Більшість центрів пропонують низку дистанційних і локальних (таких, що надаються на місці) програм, що виникли значною мірою у відповідь на існуючі потреби родин дітей з особливими потребами; актуальні програми для батьків із налагодження ефективного спілкування з дитиною із спрямованістю на задоволення «особливих потреб родини дитини з порушеннями слуху», для педагогів та фахівців з ранньої абілітації дітей з порушеннями слуху як підвищення кваліфікації.

В контексті проблеми раннього втручання для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема порушеннями слуху, актуалізовано потенціал спеціальних закладів (навчально-реабілітаційні центри, спеціальні школи та дошкільні заклади), діяльність яких спрямована на здобуття освіти відповідного рівня, розвиток та корекцію порушень, виконання важливих соціальних функцій. Маючи у своєму арсеналі багаторічний практичний досвід, матеріальні (спеціальну техніку, апаратуру, комп'ютерні програми тощо) та кадрові ресурси, вони також можуть (за відповідної модернізації) забезпечувати систематичну допомогу сім'ям дітей раннього віку з порушеннями слуху, відтак виконувати функції центру раннього втручання. Перспективним варіантом також визначено організацію Центрів раннього втручання на базі ІРЦ, враховуючі потенційні можливості та специфіку їх роботи.

Отже, за результатами теоретичного дослідження, аналізу наявного вітчизняного та передового зарубіжного досвіду необхідною умовою забезпечення комплексного супроводу дітей з порушеннями слуху є розроблення національної Програми скринінгу слуху та раннього втручання для дітей з порушеннями слуху/Early Hearing Detection and Intervention, створення нормативного забезпечення, що передбачає стабільне державне фінансування та механізми реалізації, а також чіткі протоколи скринінгу та діагностики (із використанням сучасного обладнання). Дотримання зазначених умов, реалізація основних

положень супроводу на ранньому етапі є основою вирішення відповідних завдань на наступному етапі дошкільного дитинства.

Вищезазначені положення покладено в основу визначення та обґрунтування умов, які сприятимуть забезпеченню досягнення кінцевої мети корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, що полягає у створенні адаптивно-превентивного середовища, яке сприятиме підвищенню рівня розвитку дитини, покращенню емоційного та психологічного стану сім'ї.

У третьому розділі – **«Сучасний стан розвитку теорії і практики дошкільної освіти дітей з порушеннями слуху»** – проаналізовано систему дошкільної підготовки дітей з порушеннями слуху, окреслено сучасний стан та існуючі проблеми у наданні корекційно-розвивального супроводу дітям дошкільного віку з порушеннями слуху; схарактеризовано існуючі моделі здобуття дошкільної освіти дітьми з порушеннями слуху, які на сьогодні впроваджено в Україні.

У обґрунтуванні корекційно-розвивального супроводу дітей дошкільного віку з порушеннями слуху актуалізовано сучасні підходи та нормативні документи в галузі дошкільної освіти (Закон України «Про дошкільну освіту», «Порядок організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти» (2019), «Концепція розвитку дошкільної освіти в Україні» (2020), Базовий компонент дошкільної освіти України (2021) та ін.). Основними інститутами виховання, навчання та розвитку дитини раннього та дошкільного віку є сім'я та заклади дошкільної освіти (ЗДО) різних типів та форм власності.

Система дошкільної освіти дітей з порушеннями слуху є невід'ємним складником національної системи освіти. Ця система формувалася поступово, змінювалася відповідно до сучасних міжнародних та вітчизняних підходів (дитиноцентризм, цінність дитинства та співпраці з родиною, найкращих інтересів дитини та ін.), реформ в освіті дітей з особливими освітніми потребами (інклюзивне навчання, врахування індивідуальних можливостей та потреб дитини, гнучкість та варіативність послуг тощо), тенденцій / новацій щодо підтримки та супроводу дітей з порушеннями слуху (рання діагностика, розвиток медичних та технічних засобів, технологій слухомовленнєвого розвитку, бімодально-білінгвальне навчання тощо).

В Україні за офіційною статистикою понад 165 000 дітей з особливими освітніми потребами. Заклади дошкільної освіти відвідують 69,9 тис. дітей з особливими освітніми потребами, в тому числі 9,0 тис. дітей із інвалідністю. В інклюзивних групах закладів дошкільної освіти станом на 1 січня 2020 р. здобувають освіту 4 681 вихованців із особливими освітніми потребами.

Аналіз сучасного стану проблеми дослідження дає змогу стверджувати, що *система дошкільної освіти дітей з порушеннями слуху* в Україні охоплює: заклади дошкільної освіти компенсуючого типу (*спеціальні* заклади дошкільної освіти); дошкільні відділення / підрозділи *спеціальних* закладів загальної середньої освіти (шкіл, навчально-реабілітаційних центрів); *спеціальні* групи для дітей з порушеннями слуху у закладах дошкільної освіти комбінованого типу; *інклюзивні* групи у закладах дошкільної освіти. Поширеною останнім часом стає практика навчання дітей із незначним ступенем порушення слуху, адекватно

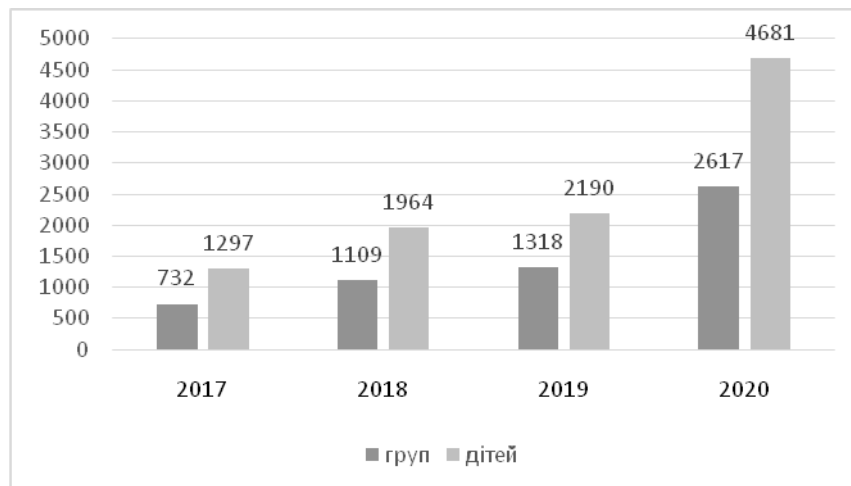
слухопротезованих та дітей з кохлеарними імплантами у логопедичних групах (*спеціальних* групах для дітей з порушеннями мовлення) закладів дошкільної освіти комбінованого типу.

За результатами теоретичного аналізу та аналізу педагогічної практики окреслено існуючі моделі здобуття дошкільної освіти дітьми з порушеннями слуху, які на сьогодні впроваджено в Україні. Кожна має певні особливості (відмінності), своєрідність організації та корекційно-розвивального супроводу. Критеріями порівняння є: програми, за якими навчаються діти; фахівці, які працюють у закладі; специфіка корекційно-розвивального супроводу; варіанти продовження освіти після закінчення дошкільного закладу; мова навчання та спілкування.

Перша модель – заклади дошкільної освіти компенсуючого типу (спеціальні заклади дошкільної освіти) та дошкільні відділення / підрозділи при спеціальних школах та навчально-реабілітаційних центрах. Освітній процес у спеціальних ЗДО здійснюється за спеціальними програмами розвитку для дітей глухих та зі зниженим слухом дошкільного віку; у програмах виділено специфічні напрями роботи (розвиток мовлення та комунікативна діяльність дитини, розвиток музично-ритмічних та складоритмічних відчуттів), включено розділи з корекційно-розвивальної роботи, зокрема: розвиток слухового (слухо-зорового, слухо-зоро-тактильного) сприймання та формування вимови, фонетична ритміка. Вихователі за освітою є сурдопедагогами, у кожній групі передбачено посаду вчителя-сурдопедагога, який проводить корекційно-розвивальні заняття (групові, індивідуальні, парами тощо) із врахуванням можливостей, актуальних потреб дітей, навчальних цілей та завдань, здійснює корекційний супровід освітнього процесу у групі, долучається до різних видів діяльності, підготовки та проведення заходів. Особливістю спеціальних садочків є білінгвальне освітнє середовище, одночасне використання у навчальному процесі та спілкуванні словесного мовлення та жестової мови. В Україні сформувалася чітка, досить розгалужена, диференційована система спеціальних закладів для дітей з порушеннями слуху. Останнім часом змінюється контингент спеціальних закладів освіти. По-перше, збільшується кількість дітей із суттєвим ступенем (помірний, важкий) та складною структурою порушення (відповідно підтримка у навчанні має бути більш специфічною); по-друге, розширюється перелік категорій; до закладів, які традиційно навчали дітей з порушеннями слуху, залучаються учні з різними освітніми потребами. *Друга модель* – спеціальні групи для дітей з порушеннями слуху у закладі дошкільної освіти комбінованого типу. Вихователі групи зазвичай є фахівцями у галузі спеціальної педагогіки (сурдопедагогіки), вчитель-сурдопедагог, який проводить корекційно-розвивальні заняття є штатним працівником закладу. Програмне забезпечення та специфіка освіти у контексті такої моделі наближена до спеціальної дошкільної освіти.

Третя модель – інклюзивні групи закладів дошкільної освіти, в які включені діти з порушеннями слуху. Вихователі таких груп не є фахівцями зі спеціальної освіти, необхідні знання педагога здобувають у межах програм підвищення кваліфікації (курси, семінари тощо). У кожній інклюзивній групі передбачено посаду асистента вихователя; у закладі створюється команда психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, що об'єднує

педагогів та батьків, розробляється індивідуальна програма розвитку, де зазначаються всі необхідні адаптації та додаткові освітні послуги. Корекційно-розвивальна робота здійснюється відповідно до рекомендацій інклюзивно-ресурсного центру, включає заняття з сурдопедагогом з розвитку слухового (слухозорового) сприймання та мовлення; залежно від індивідуальних особливостей можуть бути рекомендовані заняття з логопедом, психологом з розвитку когнітивної та / або емоційно-вольової сфери, психологічний супровід на період адаптації тощо. Динаміку кількості інклюзивних груп (2017-2020) представлено на рис. 1.

Рис. 1. Кількість інклюзивних груп та дітей з особливими освітніми потребами

Четверта модель – навчання дітей зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантатами в логопедичних групах дошкільних закладів. Всі діти мають особливі мовленнєві потреби / значні особливостей функціонування мовлення; вихователі спеціальних груп для дітей з порушеннями мовлення мають логопедичну підготовку; з групою працює вчитель-логопед, який проводить індивідуальні та групові корекційно-розвивальні заняття. Серед основних переваг таких груп батьки дітей з порушеннями слуху зазначають меншу кількість дітей (на відміну від інклюзивних), мовленнєве середовище (бракує у спеціальних закладах для дітей з порушеннями слуху), відносно велику кількість закладів і відповідно наближеність до місця помешкання, системний супровід логопеда.

На основі дослідження практичного досвіду реалізації описаних моделей дошкільної освіти дітей з порушеннями слуху доцільними визначено певні зміни/доповнення до них. Так, для спеціальних закладів, які мають значний досвід та традиції, активно впроваджують новації перспективним є розширення послуг, зокрема:

- окрім сурдопедагога та практичного психолога, супровід здійснюватиме також логопед (у передшкільний період (старший дошкільний вік), за запитом батьків), корекційний педагог (для дітей із затримкою чи порушеннями інтелектуального розвитку, згідно із рекомендаціями ІРЦ). Адміністрація може приймати рішення щодо введення додаткових посад, що передбачає зміни до чинних нормативних документів;

- введення посади асистента вихователя, якщо ІРЦ визнає таку потребу як в інклюзивних, так і спеціальних умовах навчання; можливість підтримки асистента

дитини; реалізація індивідуальної освітньої траєкторії (зміст освіти, перелік додаткових послуг, обладнання та матеріалів тощо);

– створення відділення раннього втручання / консультативного пункту тощо, що передбачає додаткові посади фахівців, які будуть виконувати певні функції: проводити консультації для батьків, заняття із дітьми раннього віку, корекційно-розвивальний супровід дітей, які навчаються в інклюзивних закладах.

Актуальним є подальший розвиток адаптивно-превентивного середовища шляхом реалізації технологій підтримки, комунікації, безбар'єрності, професійного співробітництва, максимального використання потенціалу сім'ї, залучення фахівців інклюзивно-ресурсних центрів на різних етапах корекційно-розвивального супроводу дитини з порушеннями слуху.

Отже, доцільним є розширення варіантів здобуття дошкільної освіти дітьми з порушеннями слуху, внесення змін та доповнень до нормативних документів, розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення та ін. З'ясування стану проблеми в освітній практиці передбачало експертне опитування фахівців, у якому взяли участь понад 350 респондентів. За результатами узагальнено ключові проблеми (недостатня системність у наданні послуг, необхідність втілення міжнародних підходів і кращого зарубіжного досвіду, доцільність упровадження різнорівневих програм розвитку, підвищення кваліфікації педагогів щодо сучасних технологій, необхідність матеріально-технічної модернізації закладів та ін.).

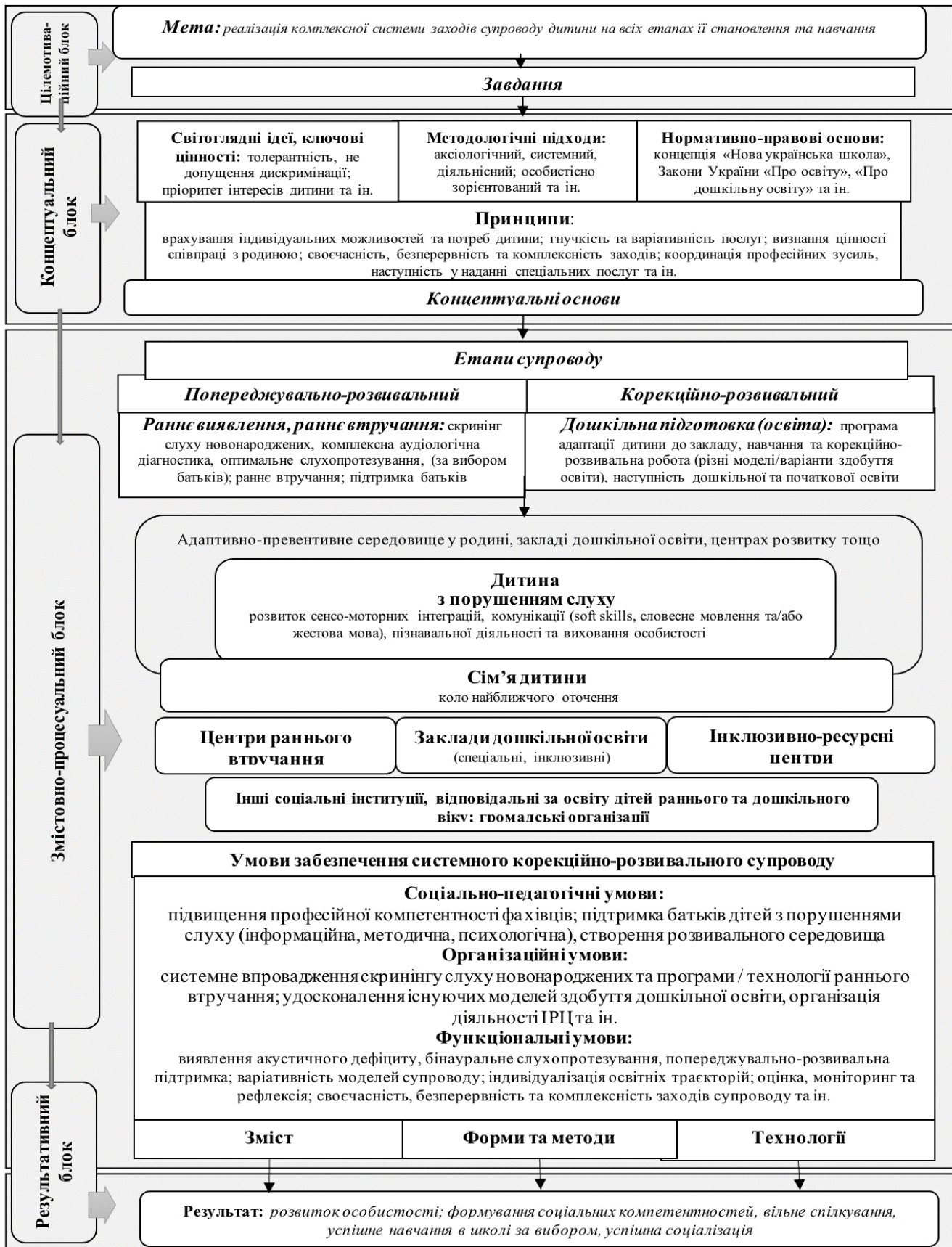
У четвертому розділі – **«Корекційно-розвивальний супровід як система підтримки і психолого-педагогічної допомоги дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху»** – представлено розроблену та теоретично обґрунтовану систему корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, яку представлено у вигляді моделі; визначено соціально-педагогічні та організаційні умови її ефективної реалізації в освітній практиці, репрезентовано розроблені зміст та форми надання системного корекційно-розвивального супроводу дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху; подано аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи. Система корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху охоплює такі основні блоки: цілемотиваційний, концептуальний, змістовно-процесуальний, результативний (рис. 2).

Метою є реалізація комплексної системи заходів супроводження дитини на всіх етапах її становлення та навчання, що спрямовані на створення адаптивно-превентивного середовища для компенсаторного розвитку сенсо-моторних інтеграцій, комунікації (soft skills, словесне мовлення та/або жестова мова), пізнавальної діяльності та виховання особистості (цілемотиваційний блок). В основу системи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху (концептуальний блок) покладено *світоглядні ідеї та ключові цінності*: сприйняття та реалізація міжнародних підходів та загальнолюдських цінностей щодо дотримання прав людини, демократичні та гуманістичні норми розвитку світової спільноти, толерантність, недопущення дискримінації, повага до відмінностей (інакшості), визнання їх нормою, свобода вибору; пріоритет інтересів дитини, цінність дитинства та співпраці з родиною, акцент на індивідуальні потреби та можливості, сильні якості дитини («простір дружній до дитини», «дії в

найкращих інтересах дитини» тощо). Водночас відродження / утворення *національних ідей*, започаткування та розвиток нових засад національної системи освіти (повага до національної історії, традицій тощо). Важливою ідеєю є *мобільність та відкритість до змін* системи освіти, реагування на сучасні соціальні виклики і запити дітей, батьків, педагогів, утворення провідною метою освіти розвиток людини та становлення особистості, її світогляду, цінностей. *Методологічні основи* (засади) системи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху складають такі підходи: системний, діяльнісний, аксіологічний, антропологічний, дитиноцентрований; соціокультурний, особистісно орієнтований, компетентнісний. Провідним у контексті нашого дослідження є системний підхід, який дає змогу розглядати супровід як систему, актуалізує не лише послідовність етапів, ієрархію складників (компонентів), а також їх взаємозв'язок.

У визначенні *концептуальних основ* супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху актуальними є положення концепцій «Розвитку освіти України на період 2015-2025 років», «Нової української школи» (2016); «Освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020), «Розвитку дошкільної освіти» (2020); «Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти на 2020-2030 роки та план заходів з її реалізації» (2020), «Створення та розвитку системи надання послуги раннього втручання в Україні» (2019); «Розвитку дошкільної освіти дітей із порушеннями слуху» (2014), «Розвитку системи освіти осіб із порушеннями слуху в Україні» (2015), «Жестової мови в Україні» (2019) та ін.; зокрема у сучасних концепціях дошкільної освіти визначено основні *принципи* розвитку галузі: визнання унікальності та обдарованості кожної дитини; цінність дитинства, визнання прав дитини на навчання через гру, дослідницьку та проектну діяльність; створення умов для різнобічного розвитку особистості дитини; визнання цінності співпраці з родиною; забезпечення переходу дитини з домашнього середовища в дошкільну освіту; надання послуги раннього втручання (за потребою); наступність дошкільної і початкової освіти; безперервний професійний розвиток педагогічних працівників; державно-громадське управління та міжвідомча взаємодія.

За результатами наукового пошуку, аналізу освітньої практики нами визначено *концептуальні основи* корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху: рівний доступ до якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема порушеннями слуху; соціальна модель ставлення до особливих освітніх потреб; «Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності, здоров'я дітей та підлітків» як основа у визначенні особливих освітніх потреб дитини; родинно-центрований підхід (сімейно орієнтовані послуги); раннє виявлення порушення слуху, раннє слухопротезування (за вибором батьків), раннє втручання; індивідуалізація у визначенні стратегій та технологій супроводу; теорія і практика інклюзивного навчання; система слухової допомоги, теоретичні основи розвитку слухового сприймання та мовлення; дослідження жестових мов, бімодально-білінгвальний підхід до навчання; система роботи з дітьми з кохлеарними імплантами; теорія розвитку комунікації та соціальних навичок (soft skills); міждисциплінарність, професійне співробітництво, командна взаємодія; підтримуюче навчання.

Рис. 2. Структурно-функціональна модель системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху

Змістовно-процесуальний блок моделі складають зміст, форми, методи, технології та умови ефективності корекційно-розвивального супроводу. У межах дослідження визначено та обґрунтовано *соціально-педагогічні* (підвищення професійної компетентності фахівців; підтримка батьків дітей з порушеннями слуху (інформаційна, методична, психологічна), створення адаптивно-превентивного середовища) та *організаційні* (системне впровадження скринінгу слуху новонароджених та програми / технології раннього втручання; удосконалення існуючих моделей здобуття дошкільної освіти, організація діяльності ІРЦ як інноваційних освітньо-консультативних установ, що здійснюють комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, надають психолого-педагогічні, корекційно-розвиткові послуг та забезпечують їх системний кваліфікований супровід; міждисциплінарність, активне залучення батьків) *умови* забезпечення корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.

На зазначених основах схарактеризовано систему корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, представлено пріоритети, основні напрями, очікувані результати. *Система* корекційно-розвивального супроводу спрямована на розвиток дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху (дитина у центрі системи), основними суб'єктами є: фахівці (отоларинголог, сурдолог; аудіолог, фахівець із налаштування КІ та СА; сурдопедагог, логопед, психолог; вихователь, асистент вихователя; фахівці ІРЦ), інституції (медичні установи, реабілітаційні центри, центри раннього втручання, ІРЦ, заклади дошкільної освіти), їхній взаємозв'язок. В основу системи покладено *ідею* солідарної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти й інших професій, причетних до піклування, догляду та розвитку дітей раннього і дошкільного віку. Як основну умову розглядаємо створення адаптивно-превентивного, розвивального освітнього середовища (вдома, у закладі дошкільної освіти). Провідним результатом реалізації системи є розвиток особистості, пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, комунікації, соціальної компетентності, що є однією з ключових для початкової освіти. Відтак враховуємо наступність розвитку дитини від дошкільного до початкової школи.

Серед організаційних умов супроводу акцентуємо *на організації діяльності ІРЦ як інноваційних освітньо-консультативних установ*, основними завданнями яких є проведення комплексної оцінки для визначення особливих освітніх потреб дитини, розроблення рекомендацій щодо освітньої програми, надання психолого-педагогічних та корекційно-розвивальних послуг відповідно до можливостей дитини; участь в командах психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами у закладах освіти; ведення реєстру закладів освіти, а також реєстру фахівців, які надають психолого-педагогічні та корекційно-розвивальні послуги дітям з особливими освітніми потребами; консультування педагогів та батьків тощо.

Діяльність ІРЦ забезпечує дотримання також суттєвих умов щодо методичного та інформаційного забезпечення всіх етапів супроводу: батьки мають

знати, де провести діагностику, слухопротезування, отримати консультації та корекційно-розвивальні заняття із фахівцями (створення надійної інформаційної бази); на кожному з етапів наявні фахівці, обладнання, актуальні сучасні методики тощо. Стратегічно важливим є запровадження державних програм раннього виявлення порушень слуху у дітей (скринінгу слуху), ранньої діагностики, раннього втручання (врахування індивідуальних особливостей /індивідуальної траєкторії розвитку), підтримка батьків, командна взаємодія, середовище (різні компоненти середовища, що включає фахівців, предметне середовище, емоційний фон, методики).

У розділі представлено аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи. Під час проведення різнобічного вивчення оцінки і бачення педагогів стану і наявних проблем корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху проаналізовано кількісні значення рівнів реалізації соціально-педагогічних умов ефективності системного корекційно-розвивального супроводу на етапах «раннє втручання» та «дошкільна підготовка». Здобуті дані дали змогу виявити динаміку рівнів реалізації соціально-педагогічних умов за результатами їх запровадження у освітню практику (кількість респондентів, які оцінили рівень підвищення професійної компетентності як високий зросла на 2,2% (раннє втручання) та 18,6% (дошкільна підготовка); спостерігалось зменшення чисельності експертів, які оцінили рівень підтримки батьків дітей з порушеннями слуху як низький: на 8,6% (раннє втручання) та 7,5% (дошкільна підготовка) (див. табл.1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів реалізації соціально-педагогічних умов ефективності корекційно-розвивального супроводу за результатами впровадження (у %)

Соціально-педагогічні умови	Етапи	Рівні розвитку/реалізації	Респонденти (n=350)		
			констатація	за результатами впровадження	динаміка
Підвищення професійної компетентності фахівців	Раннє втручання	Високий	8,9	11,1	+2,2
		Середній	64,2	69,4	+5,2
		Низький	26,9	19,4	-7,5
	Дошкільна підготовка (освіта)	Високий	14,0	32,6	+18,6
		Середній	86,0	67,4	-18,6
		Низький	-	-	-
Підтримка батьків дітей з порушеннями слуху	Раннє втручання	Високий	5,1	5,7	+0,6
		Середній	58,6	66,6	+8,0
		Низький	36,3	27,7	-8,6
	Дошкільна підготовка (освіта)	Високий	13,1	29,1	+16,0
		Середній	76,0	67,4	-8,6
		Низький	10,9	3,4	-7,5
Створення адаптивно-превентивного середовища	Раннє втручання	Високий	-	-	-
		Середній	4,0	14,9	+10,9
		Низький	96,0	85,1	-10,9
	Дошкільна підготовка (освіта)	Високий	9,4	12,0	+2,6
		Середній	78,9	86,0	+7,1
		Низький	11,7	2,0	-9,7

Отже, за результатами дослідно-експериментальної роботи засвідчуємо

ефективність системного корекційно-розвивального супроводу та розроблених у його контексті змісту і методів. Зокрема, констатовано підвищення фахового рівня компетентності педагогів, обізнаності у сучасних підходах організації комплексного супроводу дітей з порушеннями слуху, починаючи з раннього віку, володіння сучасними методами та технологіями корекційно-розвивальної роботи з такими дітьми та підтримки батьків. Відповідно до другої умови (підтримка батьків дітей з порушеннями слуху) проведено серію консультацій, підготовлено методичні рекомендації, за результатами впровадження яких констатовано підвищення рівня комунікації, міжособистісних взаємин, зокрема батьки відзначили покращення психологічного, емоційного стану, зниження напруженості у зв'язку з більшою поінформованістю, більш чіткими уявленнями про необхідні кроки щодо розвитку та реабілітації їхньої дитини. Відповідно до третьої умови (створення адаптивно-превентивного середовища) визначено вимоги до організації корекційно-розвивального освітнього середовища (оцінювання якості освітнього процесу, середовища: наскільки освітнє середовище сприяє формуванню комунікативних навичок, вмінню взаємодіяти, загальному та слухомовленнєвому розвитку дітей), підготовлено методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів теоретико-методологічного пошуку та системного емпіричного дослідження корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху дало змогу дійти таких **висновків**:

1. На основі теоретичного аналізу визначено методологічні підходи до дослідження корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху: системний, діяльнісний, аксіологічний, антропологічний, дитиноцентрований; соціокультурний, особистісно орієнтований, компетентнісний, які склали підґрунтя дослідження. Системний підхід обрано як провідний, що дає змогу розглядати супровід як послідовну, ієрархічно організовану систему з урахуванням взаємозв'язку всіх її складових. Узагальнено основні теоретичні позиції щодо сутності, структури, напрямів корекційно-розвивального супроводу. Встановлено, що *супровід* в сучасній науці позиціонується як пролонгований, динамічний процес; командна взаємодія; низка заходів, спрямованих на активізацію сильних сторін суб'єктів супроводу; метод та ідеологія роботи фахівця, яка спрямована на створення у рамках об'єктивної ситуації, що склалася, максимально сприятливих умов для розвитку і навчання особистості; цілісна діяльність, що передбачає виявлення особливих потреб осіб і їх задоволення у процесі навчання та ін. Визначено сутність *системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху*, що інтерпретується нами як комплекс заходів супроводження дитини на всіх етапах її становлення та навчання, спрямованих на створення адаптивно-превентивного середовища для компенсаторного розвитку сенсомоторних інтеграцій, комунікації (soft skills, словесне мовлення та/або жестова мова), пізнавальної діяльності та виховання особистості.

2. Визначено концептуальні основи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, що репрезентовані у сучасних поглядах на процес комплексної підтримки дітей з особливими освітніми потребами, а також у концепціях, що розкривають вектори особистісно орієнтованої освіти, раннього втручання, розвитку національної дошкільної освіти та освіти дітей із порушенням слуху. Встановлено, що теоретичні засади організації корекційно-розвивального супроводу означеної категорії дітей ґрунтуються на визнанні необхідності рівного доступу до якісної освіти для осіб з особливими освітніми потребами в контексті соціальної моделі ставлення суспільства; виявленні особливих освітніх потреб дитини на основі міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності, здоров'я дітей та підлітків; запровадження родинно-центрованого підходу; надання послуги раннього втручання; забезпечення переходу дитини з програми раннього втручання до дошкільної освіти; дотримання наступності дошкільної і початкової освіти. Історико-генетичний аналіз засвідчив, що процес, методи супроводу, інституції його впровадження на практиці формувалися вже з початку розвитку системи спеціальної освіти, відповідно організація навчання розглядається як передумова сучасних підходів до освіти та абілітації/реабілітації дітей з особливими потребами. З'ясовано, що спроби абілітації/реабілітації дітей з порушеннями слуху пов'язані з найкращими традиційними поглядами на можливості їхнього розвитку, методами та підходами до навчання, становленням системи спеціальної освіти.

3. З'ясовано сучасний стан якості надання корекційно-розвивального супроводу дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху на основі здійснення аналізу психолого-педагогічної, сурдопедагогічної літератури, нормативно-правових документів, емпіричного досвіду та визначено, що навчання і виховання здійснюються в закладах дошкільної освіти, проте корекційний складник передбачає лише розвиток слухового (слухо-зоро-тактильного) сприймання та формування вимови (не враховуються актуальні положення щодо різнобічного розвитку дітей з порушеннями слуху, створення умов для загального розвитку), індивідуальні траєкторії опанування навчального матеріалу залишаються поза увагою. Притаманна упродовж тривалого часу заформалізованість системи розвитку, навчання та виховання, відсутність гнучкості стандартів та навчальних програм, а відтак, недостатність врахування особливостей опанування навчального матеріалу, негативно позначаються на освіті дітей з порушеннями слуху. Роль батьків у вихованні та розвитку дітей донині не враховується повною мірою внаслідок дефіциту інформації, пізньої діагностики та початку надання допомоги, відсутності фахової підтримки в ранньому віці. Втім, незважаючи на недоліки у вирішенні означених проблем у попередні періоди, прогресивні ідеї було значною мірою покладено в основу сучасних підходів до організації та змісту системного супроводу дітей раннього та дошкільного віку. Водночас аналіз результатів підтвердив необхідність трансформації *корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху* на основі інтеграції вже наявного вітчизняного та кращого зарубіжного досвіду з урахуванням сучасних ціннісних та методологічних орієнтирів, а також суспільного запиту.

4. Визначено основні умови забезпечення системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, а саме: *соціально-педагогічні* (підвищення професійної компетентності фахівців; підтримка батьків дітей з порушеннями слуху; створення адаптивно-превентивного середовища) та *організаційні* (системне впровадження скринінгу слуху новонароджених та програм / технологій раннього втручання; удосконалення існуючих моделей здобуття дошкільної освіти; організація діяльності ІРЦ як інноваційних освітньо-консультативних установ, що здійснюють комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, надають психолого-педагогічні, корекційно-розвивальні послуги). Водночас виокремлено *функціональні умови* діяльності фахівців у контексті системного корекційно-розвивального супроводу означеної категорії дітей: виявлення акустичного дефіциту, бінауральне слухопротезування, попереджувально-розвивальна підтримка; варіативність моделей супроводу; індивідуалізація освітніх траєкторій; оцінка, моніторинг та рефлексія; своєчасність, безперервність та комплексність заходів супроводу; міждисциплінарна робота; дотримання принципів компетентнісного, особистісно-орієнтованого підходів.

5. Розроблено теоретичну модель забезпечення системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, в основу якої покладено *світоглядні ідеї та ключові цінності*. Модель містить цілемотиваційний, концептуальний, змістовно-процесуальний, результативний блоки; враховує зміст, форми, технології (у тому числі digital та ІТ-технології) означеного супроводу дітей з порушеннями слуху в спеціальних та інклюзивних закладах освіти, ІРЦ; розроблення умов підвищення компетентності батьків та педагогічних працівників з проблеми розвитку дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху: ресурсного (наукового, методичного, інформаційного) забезпечення, що передбачає розроблення змістових і процесуальних характеристик педагогічного просвітництва батьків та системи забезпечення якості фахової підготовки педагогічних працівників. *Теоретико-методологічним* базисом моделі стали вищезазначені провідні підходи. Інституції (медичні установи, реабілітаційні та інклюзивно-ресурсні центри, центри раннього втручання, заклади дошкільної освіти), мультидисциплінарна взаємодія фахівців (отоларинголога, сурдолога; аудіолога, фахівця із налаштування КІ та СА; сурдопедагога, логопеда, психолога; вихователя, асистента вихователя; фахівців ІРЦ), співпраця з родиною, врахування індивідуальних потреб дитини та її потенціалу («сильних сторін») складають ключові елементи моделі.

6. Науково обґрунтовано, розроблено *зміст, форми, технології* надання системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, які представлено у моделі супроводу. На основі методологічних підходів, результатів теоретичного аналізу розроблено, науково обґрунтовано змістовно-методичне та організаційно-технологічне забезпечення супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху, що охоплює освітньо-професійні програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти та установ, які надають освітні послуги дітям з порушеннями слуху; програми розвитку дітей дошкільного віку з порушенням слуху, серії методичних

посібників для педагогів; методичні рекомендації для батьків. Встановлено, що незважаючи на специфіку здійснення супроводу в умовах інклюзії та в спеціальних закладах (групах), сучасними вимогами до навчально-методичного забезпечення є універсальність, гнучкість, можливість адаптувати та/або модифікувати алгоритм його застосування відповідно до індивідуальних потреб кожної дитини. Змістовно-процесуальні аспекти відображено в розроблених технологіях: організації професійного співробітництва як необхідної складової забезпечення ефективності врахування потреб кожної дитини; здійснення комплексної оцінки розвитку дитини з порушеннями слуху (визначення індивідуальних особливих потреб дитини); реалізації дистанційного навчання вихованців з порушеннями слуху у період дії надзвичайних ситуацій та підвищення кваліфікації педагогів, консультування батьків із використанням Digital технологій.

7. Експериментально перевірено ефективність системного застосування організаційних, методичних і змістових складових корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушенням слуху. Констатовано підвищення фахового рівня обізнаності педагогів відповідно до сучасних підходів організації супроводу дітей з порушеннями слуху, починаючи з раннього віку, оволодіння сучасними методами та технологіями надання допомоги дітям та їхнім родинам. Водночас засвідчено підвищення рівня комунікації батьків з дитиною. На основі якісного аналізу результатів дослідження встановлено відзначення ними покращення психологічно-емоційного стану, зниження напруженості у зв'язку з кращою поінформованістю, чіткішими уявленнями щодо необхідних кроків з розвитку та абілітації/реабілітації їхньої дитини внаслідок створення розвивального, комунікативно насиченого середовища, визначення вимог до організації корекційно-розвивального освітнього простору, оцінювання якості освітнього процесу та ін. Встановлено, що якість навчання і супроводу дітей з порушеннями слуху, які було організовано із зазначених позицій (організації професійного співробітництва, врахування індивідуальних потреб та потенційних можливостей дитини, здійснення діагностико-консультативної діяльності, визначення особливих освітніх потреб та відповідної стратегії підтримки дитини в адаптивно-превентивному середовищі; залучення батьків до роботи в команді; розвитку спроможності професійного діагностування, прогнозування, проєктування та моделювання освітнього середовища, аналізуванню результатів комплексного психолого-педагогічного оцінювання розвитку дитини, визначенню потреб, плануванню освітньо-корекційної роботи на основі результатів психолого-педагогічної діагностики осіб з особливими освітніми потребами з врахуванням їхніх вікових та індивідуально-типологічних відмінностей та ін.), суттєво підвищилися. Виявлено, що ефективність системного корекційно-розвивального супроводу означеної категорії дітей залежить від послідовності і цілісності застосування окреслених складових розробленої моделі. За результатами аналізу різнобічного оцінювання педагогами стану і наявних проблем на кожному з щаблів розвитку означеної категорії дітей вдалося дійти висновку про позитивну динаміку реалізації корекційно-розвивального супроводу: на етапі раннього втручання кількість експертів, які оцінили рівень реалізації соціально-педагогічних умов як *високий*, зросла на 2,2% (підвищення професійної компетентності фахівців), 0,6%

(підтримка батьків дітей з порушеннями слуху); *середній* – на 5,2% (підвищення професійної компетентності фахівців), 8,0% (підтримка батьків дітей з порушеннями слуху), 10,9% (створення адаптивно-превентивного середовища); щодо дошкільної підготовки показники *високого* рівня збільшилися на 18,6% (підвищення професійної компетентності фахівців), 16,0% (підтримка батьків дітей з порушеннями слуху), 2,6% (створення адаптивно-превентивного середовища). Відтак статистичний та якісний аналіз результатів дослідження, підтвердив ефективність впровадження системи корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів теорії та практики корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху і не претендує на повноту й дослідницьку завершеність висвітлення цієї проблеми. Вважаємо за потрібне у подальшому розробити систему підготовки у контексті спеціальності «педагог раннього розвитку», «фахівець з раннього втручання».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ **Публікації, що відображають основні наукові результати**

Монографії

1. Литовченко С. В. *Діти з порушеннями слуху раннього та дошкільного віку : навчання та супровід* : Монографія. К. : ФОП Симоненко О. І., 2020. 356 с.
2. Литовченко С. В. *Науково-методичні засади реалізації змісту програми розвитку дошкільників зі зниженим слухом* : Монографія. К., 2014. <https://lib.iitta.gov.ua/11416/>. С. 3-23.

Посібники

3. Литовченко С. В. Діяльність навчально-реабілітаційного центру в новому освітньому контексті. *Освіта дітей з порушеннями слуху: сучасні тенденції та технології* : навч.-метод. посібник. К. : Вид. ФОП Симоненко О. І., 2018. С. 31-61.
4. Литовченко С. В. Соціально-особистісний розвиток дошкільників з порушеннями слуху. *Новий формат освітнього середовища: діти з порушеннями слуху у дошкільлі* : навч.-метод. посібник. К. : ФОП Симоненко О. І., 2019. С. 238-323.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

5. Litovchenko S. Theoretical and normative bases of realization of early intervention to children with hearing impairments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 7 (35). Vol. 2. P. 3-8.
6. Litovchenko S. Support of early and preschool children with hearing impairments in the context of educational changes in Ukraine. *German International Journal of Modern Science*. 2021. № 6. Vol. 3. P. 19-23.

Статті у наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз

7. Литовченко С. В. Навчально-реабілітаційний центр як сучасна форма організації освіти дітей з порушеннями слуху. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 1 (81). С. 78-85.

8. Литовченко С. В. Особливості діяльності навчально-реабілітаційних центрів в умовах модернізації української освіти. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 3 (83). С. 79-88.

9. Литовченко С. В. Система автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів: контент щодо особливих освітніх потреб. *Вісник післядипломної освіти*. 2020. Вип. 13 (42). С. 123-140.

10. Литовченко С. В. Дистанційне навчання дітей з порушеннями слуху: рекомендації учасникам команди супроводу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 3-4 (97-98). С. 301-311.

11. Литовченко С. В. Перспективи розвитку спеціального закладу освіти (за матеріалами обговорення із педагогами). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2020. Вип. 4. С. 136-143.

Статті у наукових фахових виданнях

12. Литовченко С. В. Актуальні питання сучасної сурдопедагогіки. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. 2007. Вип. 9. С. 84-89.

13. Литовченко С. В. Становлення та розвиток системи навчання осіб з порушеннями слуху. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Серія соціально-педагогічна*. 2007. Вип. 7. С. 53-56.

14. Литовченко С. В., Таранченко О. М. Особливості реалізації змісту освіти дітей з порушеннями слуху. *Дефектологія*. 2008. № 1. С. 30-32.

15. Литовченко С. В. Методика виховної (позакласної) роботи в школі для дітей з порушеннями слуху. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Серія соціально-педагогічна*. 2008. Вип. 10. С. 407-409.

16. Литовченко С. В. Сучасні тенденції розвитку методики викладання навчального предмету «Я і Україна» в школі для дітей з порушеннями слуху. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. 2008. Вип. 10. С. 196-202.

17. Литовченко С. В. Психолого-педагогічний супровід навчання осіб із порушеннями слуху у навчальних закладах (організаційний аспект). *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами*. 2008. № 5 (7). С. 400-410.

18. Литовченко С. В. Науково-практичні основи адаптації програм спеціальної загальноосвітньої школи для дітей зі зниженим слухом. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. 2009. Вип. 11. С. 160-164.

19. Литовченко С. В. Аналіз законодавства України щодо відповідності міжнародним вимогам забезпечення рівних прав у здобутті освіти для дітей з особливими потребами. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2010. Вип. 1. С. 181-188.

20. Литовченко С. В. Інклюзивне навчання дітей з особливими потребами: актуальні аспекти. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2012. Вип. 3. Ч. 1. С. 85-89.

21. Литовченко С. В. Специфіка роботи асистента вчителя загальноосвітнього навчального закладу з інклюзивним навчанням. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2013. Вип. 4 (1). С. 252-260.

22. Литовченко С. В. Тренінгові форми підготовки педагогів дошкільних навчальних закладів до роботи з дітьми з особливими потребами. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2015. Вип. 8. С. 84-93.

23. Литовченко С. В. Корекційно-розвивальний супровід дітей з порушеннями слуху: сутність та специфіка. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2017. Вип. 13. С. 462-468.

24. Литовченко С. В. Теоретичні та практичні основи реалізації системи раннього втручання для дітей з порушеннями слуху. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2018. Вип. 14. С. 304-314.

25. Литовченко С. В. Ключові аспекти узагальнення результатів оцінювання та підготовки висновку Інклюзивно-ресурсного центру. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2019. № 15. С. 201-211.

26. Литовченко С. В. Діяльність ІРЦ у системі підтримки дітей з особливими освітніми потребами: актуальні питання. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2019. №4 (93). С. 30-36.

Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації
Публікації апробаційного характеру

27. Литовченко С. В. Завдання та організація музично-ритмічних занять для дітей зі зниженим слухом. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами : тези доповідей (Київ, Дев'ята міжнародна науково-практична конференція, 2008 р.)*. К. : Університет «Україна», 2008. С. 153-155.

28. Литовченко С. В. Организационные формы обучения лиц с нарушениями слуха в учебных заведениях Украины. *Специальное образование : традиции и инновации : материалы Междунар. науч.-практ. конф., (Минск, 10-11 апр. 2008 г.)*. Минск : БГПУ им. М. Танка, 2008. С. 205-207.

29. Литовченко С. В. Питання сучасної сурдопедагогічної практики. *Сучасні проблеми і шляхи їх вирішення*. К. : Головне управління освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради, 2008. С. 14-19.

30. Литовченко С. В. Ресурсний консультативно-методичний центр корекційної роботи та інклюзивного навчання – складова освіти дітей з особливими потребами. *Дитина із сенсорними порушеннями : розвиток, навчання, виховання*. 2010. Вип. 1. С. 26-32.

31. Литовченко С. В. Лабораторія сурдопедагогіки: актуальні проблеми дослідження. *Дитина із сенсорними порушеннями : розвиток, навчання, виховання*. 2011. Вип. 2. С. 78-83.

32. Литовченко С. В. Діяльність ресурсних консультативно-методичних центрів інклюзивного навчання. *Дитина із сенсорними порушеннями : розвиток, навчання, виховання*. 2012. Вип. 3. С. 92-102.

33. Литовченко С. В., Розієр Г. На допомогу батькам нечуючої дитини: центри раннього консультування та раннього втручання. *Дитина із сенсорними порушеннями : розвиток, навчання, виховання*. 2012. Вип. 3. С. 178-193.

34. Литовченко С. В. Важливі аспекти реалізації послуги раннього втручання для дітей з порушеннями слуху. *Особлива дитина : навчання та виховання*. 2020. № 3. С. 47-52.

35. Литовченко С. В. Діти з порушеннями слуху: організація підтримки та комплексна оцінка в ІРЦ. *Особлива дитина : навчання та виховання*. 2021. № 1. С. 19-29.

36. Литовченко С. В. Дошкільна освіта дітей з порушеннями слуху: сучасні моделі та перспективи розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 1 (105). С. 87-99.

Інші публікації

37. *Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями слуху та інтелекту* / за ред. Бондаря В. І., Засенка В. В. К. : ТОВ «Поліпром», 2007. С. 143-160.

38. *Виховання дитини з порушеннями слуху в умовах сім'ї* / за ред. Сак Т. В. К. : Наук. світ, 2009. С. 101-133.

39. *Дитина з порушеннями слуху* / Л. В. Борщевська, В. В. Жук, С. В. Литовченко // Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посібник у 9 книгах / за заг. ред. Колупаєвої А. А. К., ТОВ ВПЦ «Літопис–ХХ», 2010. Книга III. 47 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

40. *Особливості розвитку, навчання та виховання дітей з порушеннями слуху дошкільного віку*: наук.-метод. посібник / за ред. Литовченко С. В. К. : Педагогічна думка, 2011. С. 61-67.

41. Колупаєва А. А., Данілавичюте Е. А., Литовченко С. В. *Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі*: навчально-методичний посібник. К. : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 192 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

42. Данілавичюте Е. А., Литовченко С. В. *Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі*: навчально-методичний посібник / За ред. А. А. Колупаєвої. К. : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 360 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

43. *Навчально-методичний посібник для батьків дітей дошкільного віку з особливими потребами* : посібник / За заг. ред. Колупаєвої А. А. К. : Педагогічна думка, 2012. С. 54-77. (Серія «Інклюзивна освіта»).

44. *Стежки у світ*: навчально-наочний посібник для роботи з дошкільниками з порушеннями слуху (у 3 книгах) / В. В. Жук, О. Ф. Федоренко, В. В. Литвинова, Н. Л. Максименко, Л. В. Борщевська, С. В. Литовченко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. С. 4-24.

45. *Дитина з порушенням слуху* / С. В. Литовченко, В. В. Жук, О. М. Таранченко. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 56 с. (Інклюзивне навчання за нозологіями).

46. *Дитина з порушенням слуху: навігація для батьків* / В. В. Жук, В. В. Литвинова, С. В. Литовченко, Н. В. Піканова, О. М. Таранченко. Київ, 2018. 47 с.

47. *Дитина з порушенням слуху* / С. В. Литовченко, В. В. Жук, О. М. Таранченко. Київ : Літера ЛТД, 2019. 56 с. (Серія «Інклюзивне навчання»).

48. *Навчання дітей із порушеннями слуху* : навчально-методичний посібник / О. М. Таранченко, О. Ф. Федоренко, В. В. Жук, В. В. Литвинова, С. В. Литовченко, С. В. Кульбіда. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 216 с.

49. *Учні початкових класів із порушеннями слуху: навчання та розвиток*: навчально-методичний посібник / С. В. Кульбіда, С. В. Литовченко, В. В. Жук, В. В. Литвинова. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 144 с.

50. Литовченко С. В. Діяльність спеціального закладу для нечуючих в сучасних умовах (до 55-річчя Хустської школи-інтернату для дітей зі зниженим слухом). *Жестова мова й сучасність*. 2007. Вип. 2. С. 261-270.

51. Литовченко С. В. Досвід гуманістичної освіти на прикладі Підкаміньської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для дітей зі зниженим слухом. *Жестова мова й сучасність*. 2008. Вип. 3. С. 160-167.

52. Литовченко С. В., Таранченко О.М. Вивчення курсу «Я і Україна» у початкових класах шкіл для дітей зі зниженим слухом. *Реабілітація та адаптація дітей-інвалідів з вадами слуху*. К. : РВЦ КПДЮ, 2008. С. 50-54.

53. Литовченко С. В., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта. Освіта дітей з особливими потребами. *Позашкілля. Шкільний світ*. 2008. № 3 (015). С. 18-20.

54. Литовченко С. В. Освіта дітей з особливими потребами. Міжнародна співпраця. *Педагогічна газета*. 2009. № 2 (175). С. 3.

55. Литовченко С. В. Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні. *Педагогічна газета*. 2009. № 4 (177). С. 4.

56. Литовченко С. В., Данілавичюте Е.А. Підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі в контексті реалізації українсько-канадського проєкту. *Педагогічна газета*. 2010. № 2. С. 4.

57. Литовченко С. В., Бобренко І. В. Організація проведення занять з фізичної культури глухих молодших школярів з порушенням інтелектуального розвитку. *Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання*. 2012. Вип. 3. С. 138-150.

58. Литовченко С.В. Програма для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей зі зниженим слухом «Я і Україна» : 2 клас. *Програми для 2-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей зі зниженим слухом*. К. : Неопалима купина, 2006. Ч. 2. С. 5- 15.

59. Литовченко С. В., Таранченко О. М. *Викладання курсу «Я і Україна» у початкових класах середніх загальноосвітніх шкіл для дітей зі зниженим слухом* : методичні рекомендації. К. : Педагогічна думка, 2007. 48 с.

60. Таранченко О. М., Литовченко С. В. *Я і Україна : підруч. для підготовчого класу шкіл для дітей зі зниженим слухом*. К. : Педагогічна думка, 2009. 48 с.: іл.

61. *Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами* / Литовченко С. В., Борщевська Л. В., Шевченко В. М., Жук В. В. та ін. // Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами. К., 2013.

62. *Стежки у світ: програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом* / Жук В.В., Литовченко С.В., Максименко Н.Л. [та ін.]. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 248 с.

63. Литовченко С. В. *Робоча програма навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми освіти осіб із особливими потребами»*. К.: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. Режим доступу: http://ispukr.org.ua/?page_id=346#.X94TANQS9H0.

64. Литовченко С. В. *Робоча програма навчальної дисципліни «Психолого-педагогічна діагностика осіб із порушенням слуху»*. К.: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. Режим доступу: http://ispukr.org.ua/?page_id=346#.X94TANQS9H0.

65. Литовченко С. В. *Глухота. Порушення слуху*. «Енциклопедія освіти» / НАПН України. Київ, 2020.

АНОТАЦІЇ

Литовченко С. В. Теоретико-методичні засади корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. – Київ, 2021.

У дисертації розглянуто проблему корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху. Уперше теоретично обґрунтовано корекційно-розвивальний супровід дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху як систему, функціональність якої забезпечується комплексом взаємопов'язаних і взаємообумовлених впливів на створення адаптивно-превентивного середовища для компенсаторного розвитку сенсомоторних інтеграцій, комунікації (soft skills, словесне мовлення та/або жестова мова), пізнавальної діяльності та виховання особистості; розроблено концептуальні засади організації та реалізації системного корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху в умовах спеціальних та інклюзивних закладів освіти, інклюзивно-ресурсних центрах; визначено зміст, етапи, соціально-педагогічні та організаційні умови реалізації супроводу; окреслено методичні засади, форми та технології (підтримки, комунікації, безбар'єрності, професійного співробітництва, максимального використання потенціалу сім'ї) надання системного корекційно-розвивального супроводу дітям раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху в сучасних умовах.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що розроблено і апробовано систему корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху як важливого механізму забезпечення їхнього розвитку і підтримки; поліфункціональність, варіативність та мобільність запровадженої моделі доводять перспективність та доцільність її реалізації фахівцями спеціальних та інклюзивних закладів освіти, ІРЦ з корекційно-розвивальною метою; розроблена й апробована система супроводження дає змогу введення науково обґрунтованих коректив до навчальних програм підвищення кваліфікації педагогів та консультування батьків.

Ключові слова: корекційно-розвивальний супровід, діти раннього та

дошкільного віку з порушеннями слуху, раннє втручання, дошкільна освіта, система корекційно-розвивального супроводу дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху.

Литовченко С. В. Теоретико-методические основы коррекционно-развивающего сопровождения детей раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Институт специальной педагогики и психологии имени Николая Ярмаченка АПН Украины. – Киев, 2021.

В диссертации рассмотрена проблема коррекционно-развивающего сопровождения детей раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха. Впервые теоретически обосновано коррекционно-развивающее сопровождение детей раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха как систему, функциональность которой обеспечивается комплексом взаимосвязанных и взаимообусловленных мероприятий на создание адаптивно-превентивной среды для компенсаторного развития сенсо-моторной интеграции, коммуникации (soft skills, словесной речи и / или жестовый язык), познавательной деятельности и воспитания личности; разработаны концептуальные основы организации и реализации системного коррекционно-развивающего сопровождения детей раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха в условиях специальных и инклюзивных учебных заведений, инклюзивного-ресурсных центрах; определено содержание, этапы, социально-педагогические и организационные условия реализации сопровождения; очерчены методические принципы, формы и технологии (поддержки, коммуникации, безбарьерности, профессионального сотрудничества, максимального использования потенциала семьи) предоставления системного коррекционно-развивающего сопровождения детям раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха в современных условиях.

Практическое значение полученных результатов заключается в том, что разработана и апробирована система коррекционно-развивающего сопровождения детей раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха как важного механизма обеспечения их развития и поддержки; полифункциональность, вариативность и мобильность внедренной модели доказывают перспективность и целесообразность реализации специалистами специальных и инклюзивных учебных заведений, ИРЦ с коррекционно-развивающей целью; разработана и апробирована система сопровождения позволяет введение научно обоснованных коррективов в учебные программы повышения квалификации педагогов и консультирование родителей.

Ключевые слова: коррекционно-развивающее сопровождение, дети раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха, раннее вмешательство, дошкольное образование, система коррекционно-развивающего сопровождения детей раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха.

Litovchenko S. V. Theoretical and methodological principles of correctional and developmental support of children of early and preschool age with hearing impairments. – On the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Doctor of Educational Sciences (Doctor of Science) in specialty 13.00.03 – Correctional Pedagogy (016 Special Education). – Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The dissertation examines the problem of correctional and developmental support of children of early and preschool age with hearing impairments. For the first time, correctional and developmental support of children of early and preschool age with hearing impairments as a system, the functionality of which is provided by a set of interconnected and interdependent influences on creating an adaptive-preventive environment for compensatory development of sensorimotor integrations, communication (soft skills, speech and / or sign language), cognitive activity and personality education; conceptual bases of the organization and realization of system correctional and developmental support of children of early and preschool age with hearing impairments in the conditions of special and inclusive educational institutions, inclusive resource centers are developed; the content, stages, socio-pedagogical and organizational conditions of support implementation are determined; methodological principles, forms and technologies (support, communication, barriers, professional cooperation, maximum use of family potential) of providing systemic correctional and developmental support to children of early and preschool age with hearing impairments in modern conditions are outlined.

The system of correctional and developmental support of children of early and preschool age with hearing impairments (conceptual block) is based on ideological ideas and key values: perception and implementation of international approaches and universal values of human rights, democratic and humanistic norms of world community development, tolerance, no admission of discrimination, respect for differences (otherness), recognition of their norm, freedom of choice; priority of the child's interests, the value of childhood and cooperation with the family, emphasis on individual needs and opportunities, strong qualities of the child ("child-friendly space", "actions in the best interests of the child", etc.). At the same time, revival / approval of national ideas, initiation and development of new principles of the national education system (respect for national history, traditions, etc.). An important idea is mobility and openness to changes in the education system, responding to modern social challenges and demands of children, parents, teachers, approval of the main goal of education is human development and the formation of personality, worldview, values.

The practical significance of the obtained results is that the system of correctional and developmental support of children of early and preschool age with hearing impairments as an important mechanism for ensuring their sustainable development and support has been developed and tested; multifunctionality, variability and mobility of the introduced model prove the prospects and expediency of its implementation by specialists of special and inclusive educational institutions, IRC for correctional and developmental purposes; developed and tested support system allows the introduction of scientifically sound adjustments to the training programs for teachers and parent counseling.

Key words: correctional and developmental support, children of early and preschool age with hearing impairments, early intervention, preschool education, system of correctional and developmental support of children of early and preschool age with hearing impairments.